

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра кримінального права та процесу

Фармус Назар Володимирович

**Гарантії незалежності суддів та їх реалізація в сучасній Україні/Guarantee
the independence of judges and their implementation in modern Ukraine**

Спеціальність: 8.03040101 - Правознавство
магістерська програма - Правознавство
Магістерська робота

Виконав студент групи
ПРМ-22
Н.В. Фармус

Науковий керівник
к.ю.н., доцент Н.О.Чудик

Магістерську роботу допущено
до захисту
«___» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри
_____ **Н.З.Рогатинська**

Тернопіль – 2017

РЕЗЮМЕ

Магістерська робота містить 94 сторінки та список використаних джерел із 80 найменувань.

Метою магістерської роботи є розроблення теоретичних положень гарантій незалежності суддів та їх реалізація в сучасній Україні, і на цій основі – підготовка та обґрунтування практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізму їх реалізації.

Об'єктом дослідження є принцип незалежності суддів як передумова вирішення ними справ на основі верховенства права, справедливості і законності.

Предметом дослідження є гарантії незалежності суддів та їх реалізація у сучасній Україні.

Одержані висновки і їх новизна полягає у комплексному дослідженні механізму реалізації принципу незалежності суддів на новому етапі реформування судової системи. У процесі дослідження сформульовано та обґрунтовано наукові положення та висновки.

Ключові слова: судова влада, суддя, незалежність судді, судова система.

ABSTRACT

Thesis contains a 94 page and a list of sources 80 items.

The goal of thesis is is the development of theoretical positions guarantees the independence of judges and their re-would undoubtedly in modern Ukraine, and on this basis - preparation and justification of practical recommendations to improve the mechanism of their implementation.

Subject of inquiry is the principle of judicial independence as a precondition for resolving their cases on the ba-new rule of law, justice and the rule of law..

Subject matter is to guarantee the independence of judges and their implementation in modern Ukraine.

The resulting findings and their novelty is to study the complex mechanisms of the principle of independence of judges to the new stage of reform of the judicial system. The study formulated and substantiated scientific statements and conclusions.

Keywords: judiciary, justice, independence of judges.

АНОТАЦІЯ

Фармус Н . Гарантії незалежності суддів та їх реалізація в сучасній Україні. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» за спеціальністю 8.03040101 – Правознавство. – Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2017.

У роботі розглянуто незалежність суддів як невід’ємний елемент їх правового статусу. Автором досліджено міжнародні стандарти правового регулювання незалежності суддів.

ANNOTATION

Farmus N. Guarantees the independence of judges and their implementation in modern Ukraine. – Manuscript.

This research is to submit Master of master of Law on specialization 8.03040101. – Law. -Ternopil national economic university, Ternopil, 2017.

This work examines the independence of judges as an integral part of their legal status. The author studied international regulation standards of judicial independence.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. НЕЗАЛЕЖНІСТЬ СУДДІВ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ ЕЛЕМЕНТ ЇХНЬОГО СТАТУСУ	7
1.1. Поняття та зміст незалежності суддів	7
1.2. Міжнародні стандарти правового регулювання незалежності суддів	30
Висновки до розділу 1	46
РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ ПРАВОВИХ ГАРАНТІЙ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ	48
2.1. Поняття і класифікація гарантій незалежності суддів	48
2.2. Соціально-економічні гарантії незалежності суддів	64
2.3. Процесуальні гарантії незалежності суддів	70
2.4. Гарантії особистої безпеки суддів та членів їх сімей	76
Висновки до розділу	80
ВИСНОВКИ	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	85

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Аналіз сучасного стану вітчизняного законодавства про судоустрій і статус суддів, осмислення теоретичних висновків, накопичених у цій сфері, змін у законодавстві за період судової реформи і практики його застосування свідчить, що на теперішній час процеси становлення судової влади й утвердження статусу суддів в Україні перейшли на якісно новий етап, на якому важливого значення набуває завершення формування концептуального розуміння комплексу принципів, ролі, компетенції судової влади та її представників – суддів, побудови механізмів взаємодії з іншими гілками влади й різними суспільними інституціями.

Серед принципів організації і функціонування судової влади чільне місце посідає принцип незалежності суддів, дотримання якого підкріплено відповідними гарантіями, здатними виключити будь-який неправомірний вплив на суддів при виконанні ними професійних обов'язків. Отже, на наступних етапах реформування судової системи України, зокрема, законодавства про статус суддів, особливої значущості та актуальності набувають поглиблення теоретичного змісту поняття незалежності суддів, провідної ролі зазначеного принципу серед інших засад судочинства та механізму дії гарантій його забезпечення.

Дедалі більш очевидним стає усвідомлення того, що наявність дієвого гарантійного механізму забезпечення незалежності суддів є важливою передумовою зміцнення правової держави, в якій судочинство здійснюється неупередженим і справедливим судом на основі вимог закону. Це визнається у всіх демократичних правових державах і розглядається як необхідна умова входження України до європейського правового простору.

Мета дослідження полягає в розробленні теоретичних положень гарантій незалежності суддів та їх реалізація в сучасній Україні, і на цій основі – підготовка та обґрунтування практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізму їх реалізації.

Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

- визначити природу, зміст та значення принципу незалежності суддів;
- визначити зарубіжний досвід правового регулювання питань, пов'язаних із забезпеченням незалежності суддів, і можливості його використання в Україні;
- сформулювати перелік гарантій незалежності суддів;
- встановити роль органів державної влади у гарантуванні незалежності суддів;
- оцінити можливості підвищення ролі органів суддівського самоврядування у забезпеченні незалежності суддів.

Об'єктом дослідження є принцип незалежності суддів як передумова вирішення ними справ на основі верховенства права, справедливості і законності.

Предметом дослідження є гарантії незалежності суддів та їх реалізація у сучасній Україні.

Теоретична основа дослідження. Теоретичне підґрунтя дослідження становлять наукові праці таких учених, як В.Ф. Бойка, В.О. Гринюка, М.І. Козюбри, В.Т. Маляренка, В.Т. Нора, О.М. Овчаренко, В.В. Онопенка, М.Д. Савенка, В.Є. Скоморохи, О.М. Толочка, А.М. Шкурата та ін..

Методологічна база дослідження. Методологічною основою дослідження є загальні та спеціальні методи наукового пізнання, а саме: історичний, діалектичний, аналізу і синтезу, системно-структурний, формально-логічний, порівняльно-правовий тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному дослідженні механізму реалізації принципу незалежності суддів на новому етапі реформування судової системи. У процесі дослідження сформульовано та обґрунтовано наукові положення та висновки. Основні з них такі:

визначено, що у контексті правового статусу суддів принцип незалежності суддів є не лише елементом цього статусу, але й складником, на якому базуються інші його елементи, визначаючи їх правову природу;

розкрито значення та запропоновано визначення гарантій незалежності суддів, надано перелік їх видів: особистих професійних; соціально-економічних; процесуальних;

конкретизовано значення суддівської незалежності як її процесуальної гарантії з урахуванням особливостей одноособового і колегіального розгляду справ.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в магістерській роботі теоретичні положення та висновки доповнюють наукові погляди щодо гарантій незалежності суддів та їх реалізації в сучасній Україні.

Структура дослідження є логічно впорядкованою системою викладеного матеріалу. Робота складається зі вступу, двох розділів, які об'єднують шість підрозділів, висновку та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 94 сторінок.

РОЗДІЛ 1

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ СУДДІВ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ ЕЛЕМЕНТ ЇХНЬОГО СТАТУСУ

1.1. Поняття та зміст незалежності суддів

Одним із найважливіших показників розвитку сучасного суспільства є запровадження в ньому традицій усталеної демократії є наявність у країні правового механізму забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини. Процес побудови правової держави, заснованої на верховенстві права, не може відбуватися поза принципом пов'язаності цього процесу правами й свободами людини і громадянина. З огляду на те, що Українська держава з моменту проголошення незалежності взяла курс на створення політико-правових засад дійсної реалізації прав і свобод будь-якого громадянина, потребує удосконалення система цього захисту. Здійснення прав і свобод кожним громадянином значною мірою залежить не лише від нормативного визначення та встановлення правових гарантій, але й від наявності дієвого механізму їх забезпечення та реалізації, важливе місце в якому належить захисту прав і свобод [27, с. 98]. При цьому основною юридичною гарантією прав і свобод людини є судовий захист [26, с. 84].

Неодмінною умовою функціонування системи правового захисту є незалежність суддів при здійсненні правосуддя, як цього вимагає Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Становлення незалежної судової влади є пріоритетним завданням сучасних демократичних держав, оскільки основою захисту конституційних прав людини, забезпечення соціальної стабільності у суспільстві є наявність саме незалежного й неупередженого суду [23, с. 4; 169]. Якщо судочинство перебуває у кризі, то у кризі опиняється й усе суспільство, оскільки правосуддя є засобом забезпечення суспільного порядку, який, у свою чергу, є джерелом суспільного благополуччя [15, с. 69-77]. Існує і зворотній зв'язок : суспільно-економічна криза у країні, яка істотно ускладнює нормальне функціонування судової влади.

Тому не випадково Пленум Верховного Суду України у п. 1 Постанови «Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина» № 7 від 30 травня 1997 р. звернув увагу судів на те, що їх діяльність повинна бути підпорядкована захисту прав та свобод людини і громадянина [20, с. 3].

Про ступінь реального забезпечення незалежності суддів як носіїв судової влади, на думку В. В. Городовенка, свідчать результати аналізу підсумків анкетних опитувань суддів, які проводилися як у колишньому СРСР, так і в Україні. Результати цих досліджень указують на тенденцію збільшення порушень досліджуваного принципу [54, с. 55]. Так, якщо за соціологічним опитуванням, яке проводив Інститут держави і права Академії наук СРСР у 70-х рр. ХХ ст., із 1 тис. опитаних суддів лише 10% зазнавали незаконного впливу, то на початку 80-х рр. такого впливу вже зазнавали 25% із 736 опитаних респондентів. У 1989 р. за результатами опитування, проведеного на базі Інституту підвищення кваліфікації працівників юстиції, 37% респондентів зазнавали незаконного впливу [8, с. 6]. У середині 2000-х рр. уже 54% суддів відзначили тенденцію збільшення випадків незаконного втручання в діяльність судових органів. Про втручання в діяльність суддів також свідчить аналіз судової практики [12, с. 6].

У площині вітчизняного виміру ідея незалежності судової влади набула значної актуалізації також внаслідок того, що ситуацію, яка склалася навколо судової системи в Україні, можна вважати загрозою руйнації правосуддя. Втручання в діяльність судів та суддів з боку владних і політичних суб'єктів, тиск на них призводять до системного безпрецедентного перевищення представниками влади наданих їм повноважень. Є відповідні намагання перетворити суди з органів правосуддя на знаряддя для виконання політичних та особистих замовлень, зробити додатком тієї чи іншої політичної сили, засобом задоволення політичних, корпоративних та приватних інтересів [41, с. 38].

Свого часу у Концепції судово-правової реформи в Україні 1992 р. у розділі «Основні принципи судово-правової реформи» вказувалося на необхідність створення системи законодавства про судоустрій, яке забезпечило б

незалежність судової влади. У Концепції удосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів 2006 р. так само зазначено, що подальший розвиток правосуддя в Україні має бути спрямований на утвердження верховенства права через забезпечення, зокрема, незалежності суддів. У ч. 1 ст. 129 Конституції України закріплено, що судді під час здійснення правосуддя незалежні та підкоряються лише закону. «Роль та місце судової влади у будь-якій державі багато в чому зумовлені як системою формування судів, так і ступенем незалежності суду від законодавчої, виконавчої, політичної влади та захищеності суддів від маси негативних чинників, що впливають на суддівство» [29, с. 26], – справедливо підкреслив В. Д. Бринцев. Цей засадничий принцип побудови сучасної системи правосуддя проходить червоною ниткою через численні доктринальні напрацювання та весь масив нормативно-правових документів, які тією чи іншою мірою стосуються правового регулювання сфери реалізації судового захисту прав і свобод суб'єктів відповідних правовідносин.

Стисла експозиція тези про незалежність суддів (судової влади, суду, судочинства, правосуддя) дозволяє виокремити кілька вузлових моментів проблеми незалежності суддів як такої. По-перше, у науковій і публіцистичній літературі, у нормативному матеріалі та повсякденному житті має місце розмаїття словосполучень, в яких з'єднуючою ланкою понять – «судова влада», «суд», «суддя», «правосуддя», «судочинство» – є слово «незалежність». Таким чином, визначальною одиницею у словосполученнях «незалежність суддів», «незалежність судової влади», «незалежність суду» тощо є саме категорія «незалежність», через яку, у тому числі, можна з'ясувати співвідношення і взаємозв'язок таких понять як «судова влада», «правосуддя», «суд» тощо. По-друге, сутність будь-якого зі згаданих словосполучень доцільно розкрити через визначення природи компонента «незалежність» та його місця у системі однопорядкових компонентів (феноменів, субстратів тощо).

Щодо першого з перелічених вузлових моментів слід сказати, що розв'язання проблеми співвідношення та можливої підпорядкованості

арсеналу відповідного термінологічного апарату у сфері судового захисту (з одно-часним розкриттям природи феномену «незалежність» у цій сфері) цілком обґрунтовується завданням нинішнього етапу конституційної реформи, на якому «значне місце займає удосконалення відповідних положень Конституції України щодо судоустрою і судочинства» [70, с. 26].

«Складне та багатогранне явище, яким є судова влада, має право на науково обґрунтований аналіз усіх пов'язаних із ним понять, розмежування схожих явищ і встановлення взаємозв'язку між ними. Такий підхід дозволить глибше проникнути у суть поняття судової влади, розглянути всі грані цього явища» [18, с. 50]. У розвиток цієї думки не можна не зазначити, що процес установавання співвідношень у цьому дослідженні є вельми доречним, враховуючи й справедливе висловлювання І. Б. Михайловської про те, що дефініції завжди збіднюють сутність явища, що визначається. Тому, думається, більш важливим є розкриття співвідношень таких понять як судова влада, правосуддя і судочинство [35, с. 22]. І. В. Назаров підкреслює, що найчастіше автори, приділивши основну увагу аналізу поняття і сутності судової влади, не надають особливого значення визначенню місця судової системи у складі судової влади, співвідношенню понять цих явищ [48, с. 14]. З огляду на те, що як в юридичній доктрині, так і в Конституції України, використовують два терміни – «правосуддя» та «судочинство». На думку Т. І. Фулей, їх важливо розмежувати, оскільки вони не тотожні та вживаються для позначення дещо відмінних понять.

Не вдаючись до ґрунтовного аналізу змістовного навантаження цих понять (що є предметом самостійного дослідження), слід зазначити, що окреслення їх контурів у загальному вигляді дозволяє визначитися із природою та змістом категорії «незалежність суддів». Тому варто звернути увагу на змістовний аспект цих термінів винятково крізь призму досліджуваної нами проблематики.

З дорадянських часів сам термін «судова влада» було усунуто з наукової термінології, що обумовлювалося політико-ідеологічним підходом до характеристики державно-правових явищ [28, с. 285]. Поняття судової влади

почало відроджуватися в деклараціях про державний суверенітет України і Російської Феддерації.

У статті 3 Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. проголошено: «Державна влада в Республіці здійснюється за принципом її поділу на законодавчу, виконавчу та судову» [66]. У подальшому термін «судова влада» дістав відображення у конституціях держав СНД, проте його сутність не розкрито. Таке визначення відсутнє у конституціях не лише нових держав Європи та Азії, але й держав, устрій яких можна віднести до західноєвропейської конституційної моделі [36, с. 59]. У нормах нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів» також не надано визначення поняття «судова влада» (і це незважаючи на те, що ст. 1 цього закону має назву «Судова влада»). Разом із тим, ще у 1992 р. у Концепції судово-правової реформи в Україні надавалося визначення судової влади, згідно з яким під судовою владою розумілася система незалежних судів, які у порядку, визначеному законом, здійснюють правосуддя.

Сучасна юридична наука зробила внесок вклад у розвиток понятійного апарату судової влади, яка стала об'єктом самостійного наукового дослідження лише в рамках теорії поділу влади. При цьому розуміння сутності і ролі судової влади у державі змінюється відповідно до певного історичного етапу розвитку суспільства і залежить від того, яке місце відведено в ньому суду як органу судової влади [62, с. 11].

На теперішній час існує чимало підходів до тлумачення поняття «судова влада». За своєю природою ці підходи поділяють на структурний (визначення судової влади через систему судових органів), [68, с. 48] функціональний (уявлення судової влади як сукупності певних повноважень суду) і змішаний. В.Д. Бринцев, розкрив поняття «судова влада» одночасно через структуру органів і виконувані ними функції. На його думку, така формула може бути використана як базова для всіх моделей судових систем [29, с. 47]. Саме такий підхід отримав у спеціальній літературі назву змішаного. Отже, одним із новітніх напрацювань доктринального характеру у цій сфері є таке визначення: «Судова

влада – одна з головних, самостійних функцій державної влади, яка реалізується через діяльність створеної на основі конституції системи судів і органів організаційного (кадрового та допоміжного) забезпечення, покликаних шляхом виконання функцій, покладених на кожний із цих органів, забезпечити дотримання (захист) прав і законних інтересів людини і громадянина, юридичних осіб, суспільства та держави; усунення наслідків правопорушень (злочинів), покарання винних, захист потерпілих; вирішення соціальних конфліктів і правових спорів на підставі загальнообов'язкового характеру судових рішень» [28, с. 50]. Подібне у змістовному плані, але більш стисле визначення судової влади надав І.Є. Марочкін: «Судова влада – це специфічна гілка єдиної державної влади, яка має власну виключну компетенцію щодо розгляду юридично значущих справ, що мають правові наслідки, і реалізується виключно конституційними органами (судами) в межах закону та спеціальних (судових) процедур» [63, с. 19]. Російські науковці розуміють під судовою владою самостійну і незалежну гілку державної влади, якої створено для розв'язання на основі закону соціальних конфліктів між державою і громадянами, самими громадянами, юридичними особами; контролю за конституційністю законів; захисту прав громадян у їх взаємовідносинах з органами виконавчої влади і службовими особами; контролю за дотриманням прав громадян при розслідуванні злочинів і проведенні оперативно-розшукової діяльності; встановлення найбільш значущих юридичних фактів і станів [24, с. 81].

Стислим виразом сутності судової влади є визначення, надане Ю.М. Грошевим. На його думку, термін «судова влада» є коротким виразом політико-правової доктрини, яка впливає з концепції поділу державної влади та встановлює місце органів правосуддя в системі державної влади [61, с. 21]. Як зазначає С.В. Ківалов: «Судова влада – це автономна і незалежна гілка державної влади, що складається зі створених в установленому порядку судів, які здійснюють правосуддя із цивільних, господарських, адміністративних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення на підставі принципу верховенства права і справедливості для захисту прав і

законних інтересів людини і громадянина, прав та інтересів юридичних осіб, а також інтересів держави» [8, с. 21-22]. Уявляється, у цьому визначенні цілком відбивається сутність судової влади як суспільного феномену шляхом вказівки на природу судової влади, порядок, принципи і мету її організації й функціонування, а також сферу вияву соціального призначення судової влади як такої. Таким чином, базуючись на викладених вище тезах засадничого характеру, буде доцільно зазначити, що під судовою владою слід розуміти, по-перше, сукупність судів, які складають судову систему країни, по-друге, право й обов'язок суддів-представників (носіїв) судової влади здійснювати судочинство, тобто розглядати спори на ґрунті реалізації норм права і, по-третє фактичну реалізацію наданих їм повноважень.

Категорія «незалежність» може пов'язуватися із судовою владою у контексті її здатності здійснювати свої функції за умови її безсторонності та незалежності від людей, від законодавчої та виконавчої влади [64, с. 7]. Наведений вище підхід до сутності незалежності судової влади відображає насамперед інституціональний, або структурний, і функціональний аспекти останньої, а значить, вказує на забезпечення незалежності судової влади одразу на кількох рівнях організації і діяльності суду, які віддзеркалюються у доктринальному розумінні цього феномену. Разом із тим, як справедливо зазначив В.М. Шаповал, судова влада не існує відокремлено від законодавчої та виконавчої, вона пов'язана з ними системою стримувань і противаг, у межах якої відповідно до конституційних норм створено структуру взаємодій та взаємообмежень вищих органів влади [72, с. 81]. Отже, як стверджує Ю. М. Михеєнко, помилковим було б твердження про повну незалежність судової влади, оскільки у цьому випадку можна дискутувати лише про її відносну самостійність у механізмі державної влади [36, с. 83]. Натомість, коли йдеться про правосуддя як одну із форм судової діяльності, то його здійснення буде легітимним лише на засадах незалежності. Незалежність правосуддя становить одну з головних умов його здійснення, внаслідок чого його уособлення конкретно посадовою особою –

суддею – є можливим лише за наявності персональної незалежності останнього, при підкоренні його конституції та закону [22, с. 146].

Але насамперед слід сказати, що, як зазначається у спеціальній літературі, сьогодні намітилася тенденція до змішування понять «незалежність судової влади», «незалежність суду» та «незалежність суддів» [53, с. 45]. При цьому основна складність виявляється у численності тих явищ правової дійсності, з якими пов'язується категорія «незалежність».

Розглядаючи сутність принципу «незалежність судової влади», не можна не зазначити, що нерідко поряд із тим термінопоняттям вживають і такі, як «самостійність судової влади», «принцип самостійності судів». У спеціальній літературі підкреслюється, що вказаний принцип означає автономність судової влади, яка впливає із закріпленого у Конституції України поділу державної влади, а відтак, і відповідних систем державних органів, включаючи суди. При цьому проявом самостійності судів є те, що в судовій системі відсутня внутрішня підпорядкованість одних судів іншим судовим органам, і вони самостійно вирішують усі організаційні питання, пов'язані із здійсненням судочинства [45, с. 52]. Як видно категорії «незалежність» і «самостійність» з огляду на їх змістовне навантаження є взаємопов'язаними.

На правильність такого підходу вказує системний аналіз нормативних приписів. Так, аналіз положень Конституції України свідчить, що незалежність судової влади відображає автономність існування однієї із гілок державної влади (поряд із законодавчою і виконавчою владою) від інших систем державних органів та інститутів громадянського суспільства, відокремлення її ресурсного забезпечення (організаційного, кадрового, матеріально-технічного, фінансового тощо), особливий характер її предметної і територіальної компетенції [53, с. 46]. Сутність феномену незалежності судової влади досить повно відбивається у нерозривній єдності самостійності судової влади та судових установ стосовно інших державних або громадських органів в інституційному аспекті цього поняття і незалежності її носіїв у змістовному значенні цього терміна, або безсторонність і підкорення судді тільки закону [44, с. 211] під час

здійснення ними своїх повноважень. Уявляється, така дихотомія є своєрідним постулатом, доречно висловленим А.Ф. Извариною: «... лише незалежні суди й судді можуть зберегти незалежність судової влади» [48, с. 63].

На думку В. В. Городовенка, основні положення незалежності судової влади структурно складаються із кількох груп відносно відособлених положень: а) незалежність судових органів (зазначаються загальні положення суддівської незалежності); б) свобода слова та асоціацій суддів; в) підбір і підготовка суддів; г) умови суддівської служби та термін повноважень; д) професійна таємниця та суддівський імунітет; е) юридична відповідальність суддів, усунення їх від посади і звільнення [54, с. 92].

Уявляється, цей перелік містить положення, які не мають безпосереднього відношення до суддівської незалежності. Очевидно, не самі по собі підбір та підготовка суддів є проявом незалежності суддів, а забезпечення у процесі добору і підготовки поповнення суддівського корпусу особами, які здатні незалежно й неупереджено виконувати свій професійний обов'язок. Це ж стосується також умов суддівської служби, які є не проявом незалежності суддів, а гарантією її забезпечення.

Незалежність судової влади і суддів, є, по-перше, засадою будь-якої демократичної країни, оскільки саме вона забезпечує існування реальної Конституції і проведення в життя ідеї верховенства закону [69, с. 1]; по-друге, вона виражає статус однієї з гілок влади, по-третє, є відправною для визначення становища суду у сучасній державі, визначається у тому числі й через незалежність суду, та, по-четверте, законодавче і фактичне забезпечення самостійності суду і незалежності судді є важливою складовою принципу незалежності судової влади. На підтвердження цього можна навести положення Постанови Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 р. № 8 «Про незалежність судової влади», в якому наголошується, що незалежність судів установлена в Україні як конституційний принцип організації та функціонування судів з метою забезпечення права осіб на такий захист [20, с. 6] Зазначений підхід знаходить підтримку також у наукових доробках Ю.М. Грошевого [63, с. 19].

Як зазначається у спеціальній літературі, ці та інші матеріальні та процесуальні норми у своєму органічному поєднанні створюють правовий режим принципу незалежності суддів [45, с. 106-107]. До того ж аналіз, власне, змісту принципу незалежності суддів дозволяє перейти до проблеми гарантійного механізму забезпечення реалізації цього принципу на практиці.

Своєрідне визначення змісту принципу незалежності суддів запропонувала Р. Р. Салімзянова. Вона стверджує, що до змісту цього принципу включаються такі елементи: суддя – єдиний державний службовець, який у своїй роботі нікому не підкоряється і ні перед ким не звітує; усі рішення суддя приймає самостійно, ніхто не має права неправомірно впливати на суддів під час прийняття ними рішень; будь-яке втручання у діяльність суду, від кого б воно не походило, переслідується законом, у тому числі у кримінальному порядку; при розгляді справи у колегіальному складі всі судді, які входять до колегії, є рівними, ніхто з них не має переваг [32, с. 60].

Виходячи з подальшої логіки міркувань, слід зазначити, що незалежність суду як органу судової влади, знаходить своє вираження через правовий статус суду, його повноваження, доступність, можливість самостійного прийняття ним обов'язкового рішення, яке стосується як юридичних чи фізичних осіб, так і органів державної влади [53, с. 47]. Як справедливо зазначив В. О. Гринюк, самостійність судової влади передуює незалежності суду, а незалежність суддів співвідноситься з незалежністю суду як видове і родове поняття. Такий підхід у дослідженні незалежності суду впливає із системного методу, суть якого полягає в необхідності аналізу того чи іншого явища не ізольовано, а через його зв'язок з іншими елементами системи. Так, ще наприкінці XIX ст. відомий російський вчений-процесуаліст І.Я. Фойницький, розглядаючи природу незалежності судів у кримінальному судочинстві, фактично розкрив і зв'язок різних елементів судової системи, зазначивши, що якщо внутрішня незалежність суду є суто процесуальним (міжгалузевим) принципом, «якістю, яка насамперед і більш всього залежить від самих суддів», то зовнішня незалежність – це та частина загальноправового принципу поділу влади, який безпосе-

редньо вторгається у кримінальне судочинство, створюючи тут кілька процесуальних норм; «...таке її державне становище, яке забезпечує кожному суду відправлення судових функцій незалежно від будь-яких сторонніх відомств або осіб, відповідно до закону та істинних інтересів правосуддя». Отже, розгляд категорії «незалежність суду» поглиблює уявлення про основні контури проблеми розглядуваної категорії «незалежність суддів» у контексті системно-структурного аналізу. Автор цього дослідження поділяє точку зору В. В. Городовенка, який зазначає, що поняття «незалежність судової влади», «незалежність судів» і «незалежність суддів» співвідносяться через аналіз їх правових статусів: перше поняття відбиває статус судової влади серед інших гілок державної влади, друге – статус суду, як органу влади, останнє – статус посадових осіб, як носіїв судової влади [53].

Не можна не зазначити, що категорія «незалежність» має відношення і до поняття «правосуддя». Серед значень слова «правосуддя» слід виокремити такі: 1) суд, судова діяльність держави; юстиція; установи, які здійснюють судову діяльність держави; 2) розгляд судових справ; судочинство; 3) справедливий суд. Базуючись на цих значеннях, Т. І. Фулей доходить висновку, що правосуддя – це правозастосовча діяльність суду з розгляду й вирішення в установленому законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції цивільних, господарських, кримінальних та адміністративних справ з метою охорони прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави [62, с. 109]. У свою чергу, на думку Ю. М. Грошевого та І. Є. Марочкіна, правосуддя є функцією судової влади, під якою розуміють діяльність органів судової влади із розгляду правових конфліктів [62, с. 12]. Аналізуючи співвідношення понять «правосуддя» і «судова влада», аналогічної з попередніми підходами позиції дотримується також В. Є. Скомороха, який зазначає, що термін «правосуддя» означає більш вузьке, порівняно із «судовою владою» поняття. Це – діяльність судів шляхом розгляду і вирішення судових справ у судових засіданнях за участю сторін у відповідній процесуальній формі [37, с. 64]. Із цією позицією солідаризується й

В. Шаповал, який наголошує, що: «... явище судової влади не варто ототожнювати з правосуддям. Воно є ширшим за змістом і більш загальним за природою. Поняття судової влади потрібно визначати у двох аспектах: по-перше, воно засвідчує наявність структури органів, які здійснюють цю владу; по-друге, відбиває природу їх компетенції і функцій. Порівняно з поняттям правосуддя, це поняття є усталеним через те, що воно не пов'язане безпосередньо з діяльністю відповідних органів» [73, с. 45-46].

Як справедливо зазначає С.В. Ківалов, у сучасних умовах, принаймні в Україні, судочинство і правосуддя не можна ототожнювати. Лише таке судочинство, тобто розгляд і вирішення судової справи, може вважатися правосуддям, коли воно повністю відповідає принципам верховенства права і справедливості.

Таким чином, з одного боку, судова влада як особливий вид державної діяльності покликана здійснювати правосуддя, оскільки й специфіка правосуддя як функції судової влади може бути розкрита лише у контексті поділу державної влади, а безпосереднє втілення в життя принципу поділу влади може бути необхідною умовою здійснення правосуддя. З іншого боку, якщо зазначені поняття не є ідентичними, то, вочевидь, і їх розгляд крізь призму категорії «незалежність» має свої нюанси.

Дійсно, правосуддя як особливий вид державної діяльності базується на особливих принципах, якими визначаються сутність і характер цього виду діяльності, встановлюються основні засади процедури здійснення правосуддя, а є слугують ідейно-правовою основою організації і діяльності судів – спеціальних органів, через які реалізується ця функція судової влади. Тому не випадково у спеціальній літературі наголошується, що одним із принципів правосуддя є незалежність суддів при здійсненні правосуддя і підкорення їх лише закону (ст. 129 Конституції). Водночас незалежність суддів – один із фундаментальних принципів правової держави. Отже, є підстави дійти висновку, що й у цій площині під час установаження співвідношення дещо відмінних понять має місце поєднувальний елемент – «незалежність суддів». Таким чином, останній

зв'язує всі перелічені складники, а саме – «судова влада» – «суд» – «правосуддя» в єдиний логічний ряд.

Для того, щоб розкрити поняття і зміст незалежності суддів, доцільно здійснити семантичний аналіз слова «незалежність» та визначити, до якої конструкції належить словосполучення «незалежність суддів».

Із точки зору свого значення лінгвістичний термін «незалежний» означає того, хто не залежить від когось- або чого-небудь, не підпорядковується комусь, чомусь; виражає або вказує на самостійність у поведінці, вчинках тощо [32, с. 601]. Як виявляється, різні ракурси «незалежності», чи то стосовно судової влади, чи то правосуддя в цілому не відходять від цих семантичних значень. Більше того, слово «незалежність» якнайкраще підходить для позначення особливого місця тих чи інших елементів сфери правосуддя серед різних суспільних інституцій.

Певний рівень незалежності є властивим усім державним службовцям і службовцям місцевого самоврядування. Це стосується передусім виконання ними обох мов незалежно від представників інших державних структур, які в межах своїх повноважень можуть звертатися з певними вимогами до керівників інших державних органів, а не безпосередньо до підпорядкованих їм посадових осіб. Так, відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» «працівник поліції при виконанні покладених на нього обов'язків керується тільки законом, діє в його межах і підпорядковується своїм безпосередньому і прямому керівнику. Ніхто інший, за винятком уповноважених осіб, у передбачених законом випадках не вправі втручатися у законну діяльність працівника поліції».

Працівники прокуратури також підпорядковуються у службовій діяльності прямим безпосереднім керівникам. Водночас вони є незалежними від усіх інших державних і недержавних структур (Закон України «Про прокуратуру»).

Що ж стосується суддів, то вони при здійсненні судочинства керуються лише законом і не підпорядковуються головам судів, у яких вони працюють, і головам судів вищого рівня та їх заступникам.

Визначення змісту незалежності суддів, уявляється, є невіддільним від визначення природи цієї, умовно кажучи, конструкції. Системний аналіз свідчить, що незалежність суддів – це конституційна норма-принцип, якою визначається в цілому статус останніх, тобто природа цієї юридичної конструкції є подвійною, оскільки, з одного боку, на нього прямо вказується в законі як на одну із засад здійснення правосуддя, а з іншого, – його найчастіше розглядають саме через статус суддів. Так, у ст. 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначено, що судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними згідно із законом, тобто нормативна природа цієї конструкції вказує на те, що це положення знайшло безпосереднє закріплення у нормі права. Але ж водночас усі сторони організації й діяльності суду регулюються нормами права. Проте серед них вирізняються норми, що визначають не окремі деталі устрою суду та його діяльності, а найважливіші їх сторони, які з огляду на це набувають значення принципів судової влади [62, с. 31]. Уживання в тексті закону слова «засади» під час закріплення положення про незалежність судів саме й доводить, що його слід відносити до категорії принципів права.

У зв'язку із цим виникає питання: власне, що таке принцип? Принцип (від лат. *principium* – початок, засада) – це: 1) основне похідне положення будь-якої теорії, учення, науки, світогляду, політичної організації; 2) внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, норми поведінки й діяльності; 3) основа устрою або дії будь-якого прибору, машини тощо [25, с. 960]. Ближчим до юридичного контексту є таке визначення принципу. Принцип – це основні, вихідні положення, засоби, правила, якими визначаються природа і соціальна сутність явища, його спрямованість та найсуттєвіші властивості. Ще за прадавніх часів вчені підкреслювали: «...принцип є найважливішою частиною будь-чого» (*principium est potissima pars cujunque rei*). Їх виникнення зумовлюється потребами суспільного розвитку і в них відображаються закономірності суспільного життя. У правовій системі принципи права відіграють роль «життєвої сили», «механізму саморегулювання», «стрижня», що забез-

печують єдність та узгодженість елементів цієї системи. На думку В.В. Єршова, у разі сприйняття принципів права, наприклад, у нормативно-правових актах вони перетворюються на «писані» принципи нормативно-правових актів, «принципи-норми», що містяться у Конституції, кодексах та інших законах України.

Опускаючи дискусію про класифікацію й види правових принципів, слід погодитися з думкою І. В. Назарова, який стверджує, що правові принципи мають багаторівневу складну структуру, в якій визначальне місце посідають принципи судової влади. Щодо конституційно-правових принципів судової влади, то доцільно приєднатися до позиції В. І. Анішиної, яка під такими принципами розуміє об'єктивні основоположні принципи, що відбивають її природу, як самостійної гілки влади, ідейні засади її організації та діяльності, які прямо закріплені у конституційних чи нормативних актах, або які випливають зі змісту і правової природи самої судової влади [7, с. 138]. На думку О. М. Толочка, принципи судової влади – це правові положення загального характеру, які характеризуються такими ознаками: 1) нормативне закріплення у Конституції України, у законодавстві про судоустрій і судочинство; 2) регулювання ними найбільш важливих правовідносин, що складаються в процесі організації та діяльності судової влади; 3) обслуговування змісту інших норм законодавства як юридичних гарантій забезпечення дії юридичних механізмів реалізації принципів судової влади. Для позначення вихідних засад організації та діяльності судової влади в юридичній літературі вживаються так само терміни: «принципи організації та діяльності судової влади», «принципи правосуддя», «принципи судочинства», «принципи судової діяльності», «принципи діяльності суду», «принципи діяльності суддів», «принципи організації та функціонування правосуддя», «принципи організації та діяльності суду» тощо.

Намагаючись виявити конкретний зміст принципу незалежності суддів, слід звернути увагу на те, що поряд з означеним принципом знову ж таки часто вказується на принцип незалежності судової влади (правосуддя, судів, судової системи тощо). Так, у спеціальній літературі зазначається, що із принципом

незалежності судової влади тісно переплітається принцип незалежності й недоторканності суддів [33, с. 44]; незалежність суддів – один із головних конституційних принципів правосуддя, на основі якого формується правовий стан судді в державі. Деякі дослідники стверджують, що незалежність судової влади і суддів належить як до формування системи органів судової влади, статусу суддів як носіїв влади, так і до процедур розгляду справ. Висловлюється й така позиція: принцип незалежності суддів і підкорення їх тільки закону традиційно розуміють як незалежність суддів при здійсненні правосуддя, що означає наділення суддів усією повнотою влади щодо розгляду й вирішення підвідомчих їм справ. Слід зазначити, що останні дві позиції висловлені навіть одним і тим самим автором – В. І. Анішиною на сторінках однієї і тієї самої наукової праці. Побуває також думка, що незалежність судової влади зумовлює незалежність суддів, які персоніфікують судову владу [69, с. 13]. Тому не суперечить засадам формальної логіки положення про те, що конституційний принцип незалежності суддів впливає із найбільш загального конституційного положення про самостійність судової влади (ст. 6 Конституції України), а також норм міжнародного права.

Частково термінологічне розмаїття пояснюється тим, що в сучасній системі права відсутній єдиний вичерпний перелік принципів організації та діяльності судової влади [7, с. 141]. У такій ситуації логічним, із точки зору класифікаційної архітектоніки, є віднесення незалежності судової влади до інституційних принципів останньої, а незалежності суддів – до організаційних (судоустрійних) її принципів. Але ж знову аналіз змісту цих принципів у подібній класифікаційній системі свідчить, що не існує чіткого критерію їх відмежування – багато в чому їх зміст просто дублюється, перехрещується. Думається, що природа принципу незалежності суддів полягає в її, так би мовити, основоположності, що визначає у цілому місце судової влади в системі поділу державної влади, побудову її основних інститутів і спрямовує діяльність судової системи на реалізацію завдань, що стоять перед судовою владою, тобто це базове положення стосується як організації судової влади, так і процесу відправлення правосуд-

дя, що вказує на міжгалузевий характер цього принципу, оскільки обов'язковість його забезпечення з боку держави впливає з конституційного оформлення згаданого положення, а значить, він поширюється на всі елементи судової системи й види судочинства. Рішенням Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р. №19-рн/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як складову їх статусу), незалежність суддів – це фундаментальний принцип функціонування судової влади.

Як зазначалося вище, виходячи із міждисциплінарної у цілому природи принципу незалежності суддів, останній все ж таки доцільно розглядати саме крізь призму статусу суддів, оскільки, з точки зору змісту незалежності суддів, її можна найточніше визначити через їхні права й обов'язки, розглядаючи конкретні справи через взаємовідносини з органами державної влади, їх посадовими особами й іншими суб'єктами процесуальної діяльності [53, с. 47]. Такий підхід впливає, зокрема, із положень Європейської хартії про закон «Про статус суддів», в якій наголошується, що метою закону про статус суддів є забезпечення компетентності, незалежності й неупередженості, на які законно розраховує будь-яка людина при зверненні до суду та будь-якого судді за захистом своїх прав. Питанням незалежності суддів у контексті їх правового статусу присвячене згадане раніше Рішення Конституційного Суду України за справою про незалежність суддів як складову їх правового статусу. Так, у п. 4.1 зазначеного Рішення зазначається, що незалежність суддів є невід'ємною складовою їхнього статусу, конституційним принципом організації та функціонування судів і професійної діяльності суддів . Отже, все це вказує на те, що, говорячи про принцип незалежності судової влади в її змістовному аспекті, не можна не зупинитися на конституційно-правовому статусі її конкретних носіїв – суддів, оскільки саме в ньому фактично реалізується ця ідея .

В юридичній літературі під правовим статусом (від лат. status – стан, становище) розуміють установлене нормами права становище його суб'єктів,

сукупність їх прав і обов'язків [24, с. 655]; правове становище громадянина або юридичної особи, а так само виборних і призначених осіб, державних органів, установ, організацій, міжнародних організацій. У свою чергу, правовий статус суддів так само часто ототожнюється з їх правовим становищем. Тому й визначається, що статус суддів – це правове становище судді як носія судової влади, службової особи високого рангу, його права, обов'язки, гарантії та імунітети, його місце у судовій системі; або ж стверджується, що судді, маючи певну специфіку своєї соціальної природи, є арбітрами з питань права, а тому наділені спеціальним правовим статусом. Наголошується також, що статус суддів – визначені законом правові засади, які регламентують принципи та гарантії діяльності суддів, їх повноваження та обов'язки, порядок обрання (призначення) на посаду, зупинення повноважень та звільнення з посади, підстави притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, заходи їхнього державного і соціального захисту. Лаконічним та змістовним за суттю є визначення правового статусу, надане дослідницею проблем становлення в Україні незалежної судової влади Л. М. Москвич, яка констатує: «Правовий статус судді є цілісною правовою категорією, що характеризує весь спектр як юридичних можливостей, так і соціально-психологічних якостей людини, на яку покладена функція здійснення судової влади в державі».

Аналіз цих та інших визначень надає можливість виокремити сукупність тих елементів, якими зумовлюється, з одного боку, сутність і зміст правового статусу суддів як такого, призначення цього статусу в механізмі конституційно-правового регулювання, а з іншого, – зміст та роль принципу незалежності суддів у контексті елементів цього статусу. У зв'язку із цим справедливо наголошується, що правовий статус суддів має власне предметно-змістовне наповнення, під яким зазвичай розуміють його структуру. Дійсно, для забезпечення надійності правового статусу судді є необхідним чітке теоретичне визначення і детальне закріплення в національному законодавстві всіх структурних елементів, що становлять зміст цієї правової категорії [41, с. 11].

Доктриною та практикою пропонується різний набір елементів, якими визначається статус суддів. Так, В. О. Кряжков до структурних елементів статусу суддів включає, зокрема, вимоги, що пред'являються до суддів, їх права та обов'язки [15, с. 54]. Як видно, у ньому окремо не зазначаються місце та роль принципів здійснення правосуддя, у тому числі й принципу незалежності суддів. Уявляється, досить широким (не лише з точки зору набору перелічених у визначенні елементів, але й насамперед і з огляду на всеосяжність розкриття природи даного феномену) є поняття (а фактично перелік структурних елементів), надане у навчальному посібнику «Організація судової влади в Україні» (2007). Учені констатують, що під правовим статусом суддів розуміють порядок набуття цього статусу, сукупність їх прав та обов'язків, вимоги, що ставляться до суддів, правові гарантії, які дозволяють суддям здійснювати свої повноваження згідно з законом, порядок притягнення суддів до юридичної відповідальності та звільнення з посади. Думається, вказівка на правові гарантії як на необхідний елемент правового статусу суддів є своєрідним індикатором констатації принципу незалежності суддів, зокрема його ролі в реалізації покладених на суддів обов'язків під час здійснення ними професійних завдань та досягнення соціальних цілей судової влади.

До чинного Закону України «Про судоустрій і статус суддів» включено ст. 52 під назвою «Статус суддів», у ч. 1 якої зазначено, що суддею є громадянин України, який відповідно до Конституції України та цього Закону призначений чи обраний суддею, займає штатну суддівську посаду в одному із судів України і здійснює правосуддя на професійній основі. У ч. 2 статті, що цитується, підкреслюється, що судді в Україні мають єдиний статус незалежно від місця суду в системі судів загальної юрисдикції чи адміністративної посади, яку суддя обіймає в суді. Проте у статті фактично не надаються визначення та конкретний «набір» елементів даного статусу, з яких він, власне, й складається, хоча із її тексту можна отримати певне уявлення про визначальні риси, якими пояснюється особливий статус судді серед суспільних інституцій. Повніше уявлення про природу статусу суддів надає системний аналіз у цілому

згаданого закону, який дозволяє виокремити вузлові аспекти, що входять до змісту цього статусу. Серед таких – незмінюваність судді, вимоги щодо несумісності, блок прав та обов'язків, присяга та питання етики судді. Л. М. Москвич зазначає, що, виходячи із закладеної в законодавстві юридичної конструкції, до складових елементів правового статусу судді належать: а) права й обов'язки судді; б) повноваження судді; в) вимоги, що ставляться до судді; г) юридична відповідальність судді.

Досліджуючи проблему правового статусу суддів судів загальної юрисдикції, В. С. Єгорова стверджує, що цей правовий статус є сукупністю юридичних елементів (правосуб'єктність судді, його права та обов'язки, функції, принципи діяльності суддів, відповідальність, гарантії діяльності), що визначають сутність і зміст діяльності судді відповідно до чинного законодавства [77, с. 5]. Із доктринального розуміння статусу суддів, – доходить висновку І.Є. Марочкін, – впливає, що статус судді ґрунтується на таких елементах: службові права судді, службові обов'язки судді, правосуб'єктність, повноваження й відповідальність. У свою чергу, О. В. Скрипнюк зазначає, що структуру, тобто внутрішню побудову конституційно-правового статусу суддів, становлять: принципи діяльності суддів; функції суддів; правосуб'єктність суддів; права та обов'язки суддів; соціальні та правові гарантії діяльності суддів тощо. На думку Н. В. Янюк, попри те, що сьогодні немає єдиного підходу щодо елементів правового статусу особи, коли йдеться про спеціальний правовий статус, зокрема, який зумовлений специфікою здійснюваної діяльності, то виокремлюють не лише права й обов'язки, що становлять його основу, але й обмеження, гарантії діяльності та службову відповідальність. Фактично тут йдеться про елементи правового статусу суддів. На жаль, авторами майже не простежується проблема взаємозв'язку правового статусу судді та забезпечення його незалежності як важливішої засади здійснення ним правосуддя, а отже, й місця принципу незалежності суддів у структурі правового статусу останніх. Проте формування елементів правового статусу суддів, уявляється, має відбуватися відповідно до законодавчо визначених принципів, одним з яких є незалеж-

ність суддів. П. Ф. Карпечкін вказує, що принцип незалежності суддів є гарантією їх діяльності та одним із основних елементів правового статусу суддів судів загальної юрисдикції.

Загалом незалежність суддів як принцип і як фактичний стан органічно вписується в систему взаємозв'язків, що існують у системі судоустрою і судочинства. Вона, передусім, є наслідком визнання судової влади, однією з гілок державної влади, яка виконує особливу суспільну функцію – правосуддя. Будучи взаємопов'язаними з іншими гілками влади, вона водночас є автономною від них і за ступенем важливості не може вважатися другорядним елементом державного механізму.

Автономність судової влади тягне за собою самостійність суддів усіх рівнів, які не перебувають, на відміну від виконавчої влади, в адміністративній підпорядкованості вищих за рівнем судових органів і, в першу чергу, у питаннях здійснення судочинства.

Ця обставина, у свою чергу, визначає незалежність суддів при здійсненні судочинства від будь-яких неправомірних зовнішніх і внутрішніх впливів.

Як соціальна цінність і важливий елемент державності незалежність суддів має викликати повагу органів влади усіх рівнів, аж до найвищих, їх посадових осіб, підприємницьких структур, громадських об'єднань і засобів масової інформації, усіх громадян (незалежність від зовнішнього впливу); головами відповідних судів і судів вищого рівня, колег суддів (внутрішня незалежність).

Таким чином, визначаючи місце принципу незалежності суддів у контексті їх правового статусу, слід наголосити, що це є не лише елементом цього статусу, але й принциповим положенням, на якому базуються інші елементи правового статусу осіб, що здійснюють правосуддя, тобто роль цього елемента полягає у визначенні природи інших базових елементів статусу суддів. Тому незалежність суддів є невід'ємною складовою їхнього статусу [62, с. 19]. При цьому, як справедливо зазначає Л. М. Москвич, поняття «незалежність» при окресленні складових статусу суддів законодавець використовує лише при характеристиці повноважень судді під час здійснення правосуддя, тобто коли

йдеться про процесуальний аспект суддівської діяльності. Тому поза межами суду, судового розгляду справи принцип незалежності судді не діє [47, с. 143].

У свою чергу, зміст принципу незалежності суддів складається із декількох елементів, які висвітлюють сутність цього принципу та взагалі категорію «незалежність суддів». Тут слід їх окреслити.

По-перше, незалежність суддів передбачає свободу від: а) протиправного впливу й точки зору різних органів державної влади й управління, посадових осіб, громадських організацій чи рухів, засобів масової інформації, окремих громадян; б) судів вищого рівня; в) висновків слідчого, прокурора та інших посадових правоохоронних органів; г) у самому суді, зокрема, незалежність народних засідателів і присяжних від суддів, а суддів – від головуючого (тобто можливість кожного із суддів і народних засідателів вільно брати участь у дослідженні доказів, обговоренні й прийнятті рішень за своїм переконанням, їх не підзвітність будь-кому; г) суддя не зобов'язаний давати будь-які пояснення по суті розглянутих справ, що знаходяться у його провадженні, а також давати їх будь-кому для ознайомлення не інакше як у випадках і порядку, передбачених законом). Стосовно останнього випадку у спеціальній літературі стверджується, що складовою частиною конституційного принципу незалежності є принцип непідзвітності судді. Таким чином, першим змістовним елементом незалежності суддів є їх своєрідний імунітет від зовнішніх і внутрішніх впливів, який забезпечує захищеність судової влади від будь-яких втручань.

По-друге, незалежність суддів проявляється лише у зв'язку зі здійсненням своєї професійної діяльності, оскільки вона (незалежність) має значення тільки під час реалізації судьями своїх службових повноважень. У цьому зв'язку цілком справедливою є думка В.В. Городовенка, який пише: «Незалежність суддів є легітимною тільки в процесуальній діяльності носіїв судової влади, при виконанні ними обов'язків по здійсненню правосуддя і не виходить за цю сферу. Таким чином, можна зробити висновок, що поза судом і процесуальною формою принцип незалежності суддів не існує» [54, с. 47]. Отже, другим

змістовним елементом незалежності суддів є легітимність її походження та обмеженість реалізації цієї незалежності лише виконанням службових обов'язків.

По-третє, з попереднього положення випливає, що незалежність судді не має абсолютного характеру, оскільки, як зазначено вище, її обмежено нормами матеріального і процесуального права законодавством в межах яких здійснюється судочинство: суддя підпорядковується лише закону, реалізуючи функцію правосуддя у чітко визначеній формі. Це означає, що за своїм характером незалежність суддів не передбачає повної й абсолютної їх автономності, яка надавала б їм можливість вирішувати судові справи на власний розсуд, від їх бажання та настрою без огляду на закон. Судді залежні від закону, а ступінь їх незалежності не є самоціллю, а є обов'язковою умовою ефективного і справедливого судового захисту, зокрема, прав людини й основних свобод. Отже, третім змістовним елементом принципу незалежності суддів є характер і ступінь незалежності суддів.

По-четверте, важливою складовою принципу незалежності суддів є їхня кадрова незалежність, запобігання залежності судді від того, хто сприяв його призначенню, тобто формування суддівського корпусу в порядку, що унеможлиблював би будь-який неправомірний вплив на процес створення цього корпусу. У принципі 10 «Основних принципів незалежності судових органів» наголошується на формуванні такого порядку відбору, призначенні судді, який не викликав би сумнівів у його відданості тільки інтересам правосуддя, але не політичним, корпоративним чи іншим інтересам, і виключав би будь-які форми дискримінації.

По-п'яте, незалежність судді є необхідною передумовою його неупередженості (об'єктивності) при розгляді справ. Якщо суддя поставлений в умови, коли він усвідомлює свою незалежність від чужої, нав'язаної йому ззовні волі, або з власної ініціативи поставив себе в залежність, надавши обіцянку виконати певне замовлення, він не здатний додержати вимог закону і винести законне і справедливе рішення. При цьому незалежність суддів впливає із

автономності судової влади, яка проявляється в: а) конституційному закріпленні її особливого функціонального призначення в суспільстві на конституційному рівні; б) єдності судової системи, що не співпадає із системами інших державних органів.

Завершуючи аналіз сутності феномену незалежності суддів, можна сказати, що воно являє собою основний елемент правового статусу судді, його право і обов'язок вільно, неупереджено і справедливо розглядати справи за внутрішнім переконанням і на підставі і в межах закону, без будь-якого неправомо- рного впливу і забезпечення цього права для ефективного захисту прав людини та інтересів держави.

1.2. Міжнародні стандарти правового регулювання незалежності суддів

Проблема реалізації принципу незалежності суддів в Україні забезпечується за допомогою як внутрішнього гарантійного механізму, так й імплементації міжнародно-правових стандартів. Згідно зі ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Це означає, що, визнаючи обов'язковість тих чи інших положень міжнародного права, якими регулюється сфера здійснення правосуддя, українська влада взяла на себе певні зобов'язання, що випливають із цього визнання і стають для неї визначальними при реалізації державної політики у сфері судівництва. Недаремно фахівцями визнається, що проблема співвідношення міжнародного і внутрішнього права належить до однієї із центральних у теорії міжнародного права [30, с. 244]. Це особливо важливо з огляду на те, що розвиток функції правосуддя в різних історичних умовах завжди тяжів до універсалізації. Тому у зазначеному контексті можна стверджувати про певну інтернаціоналізацію стандартів незалежності суддів, судової системи та взагалі незалежності судової влади [50, с. 15].

Членство України в таких міжнародних організаціях, як ООН і Рада Європи, ратифікація базових для цих організацій документів є суттєвими зовнішніми

факторами, що вплинули на формування основних засад побудови судової системи й діяльності судів. До того ж одним із зобов'язань України, закріплених у Висновку № 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи, є забезпечення незалежності судової влади відповідно до принципів РЄ.

Проблеми забезпечення незалежності суддів у тій чи іншій державі мають власну національну специфіку (що й пояснює різноманітність нормативного матеріалу внутрішнього законодавства). Проте, оскільки шляхи їх розв'язання, як правило, виходять за межі виключно внутрішньодержавних справ, не обмежуючись національними кордонами, врегулювання численних питань ефективної реалізації цього принципу потребує комплексного підходу із залученням норм і принципів міжнародного права, які будучи результатом домовленостей членів міжнародного співтовариства, впливають на формування виваженої позиції держав у досягненні цілей в означеній сфері.

Організація та діяльність судової влади і реалізація її функції – правосуддя формувалися у людському суспільстві протягом практично всієї історії його розвитку, оскільки функція судового вирішення спорів – одна з найдавніших і необхідних форм реалізації владних прерогатив у будь-якому організованому суспільстві [7, с. 123]. На теперішній час міжнародною спільнотою розроблено кілька базових документів щодо ролі та місця судів як інституту демократичної держави. Особливого значення в них надано питанням незалежності суддів. Системний аналіз змісту й форми відповідних міжнародних документів дозволяє стверджувати, що справжнє забезпечення реалізації незалежності судової влади у них підкріплюється двома групами принципів, а саме: інституційними принципами функціонування судової системи загалом та принципами, що стосуються особистості судді.

До першої групи належать: а) неприпустимість неправомірного і несанкціонованого втручання у процес правосуддя з боку інших органів та осіб;

б) виключно судовий перегляд рішень будь-якого суду; в) гарантовану державою незалежність судових органів, у тому числі шляхом закріплення даного принципу в конституції або законах країни; г) обов'язок державних та інших установ поважати незалежність судових органів і дотримуватись її; г) забезпечення можливості судді вирішувати справи безсторонньо на підставі фактів відповідно до закону та поза будь-яким впливом, тиском чи погрозами; д) свобода суддів в організації асоціацій та інших професійних організацій, а також вступ до них для відстоювання своїх інтересів, удосконалення професійної підготовки і збереження суддівської незалежності; е) недопущення контролю над судами з боку виконавчої влади через адміністрування судів (закриття або зупинення діяльності судів, вжиття заходів щодо випередження рішення суду або перешкода правильному виконанню судового рішення тощо) [7, с. 129].

До другої групи належать: а) прозорість недискримінаційних процедур призначення кандидатів на посаду судді, які повинні гарантувати справедливе відображення судовою системою суспільства у всіх його аспектах; б) система добору кандидатів у судді із числа кращих юристів з високими моральними якостями та професійним досвідом; в) незмінюваність суддів; г) високий рівень матеріально-фінансового та соціального забезпечення, включаючи адекватну оплату та умови праці, що гарантуються законом і не можуть змінюватися у бік погіршення; г) невіддільність незалежності суддів від їх відповідальності.

Отже, стислий дискурс у процес становлення та розвитку міжнародного досвіду правового забезпечення незалежності суддів. Питання забезпечення права на справедливий судовий розгляд незалежним і безстороннім судом було вперше поставлено у Загальній декларації прав людини, прийнятій Організацією Об'єднаних Націй у 1948 р. Слід зазначити, що саме в середині ХХ ст. після закінчення Другої світової війни та створення міжнародних організацій, таких як ООН та РЄ, основні принципи правосуддя отримали міжнародно-правове визнання та закріплення. Реалізація принципу незалежності суддів у статутних

документах цих організацій стала одним з основних напрямків діяльності цих організацій.

У Загальній декларації прав людини було вперше зроблено спробу сформулювати універсальні для всіх держав принципи правосуддя. Відповідно до ст. 10 зазначеного документа кожна людина для визначення її прав і обов'язків та для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення має право на основі повної рівності на те, щоб її справу було розглянуто прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом. Як справедливо підкреслює В. В. Городовенко, на міжнародному рівні принцип суддівської незалежності є одним із принципів судочинства, який розглядається паралельно з принципом самостійності судової влади і визнається та підтверджується як загальна ознака (атрибут) судів у демократичних державах [54, с. 83]. Тим самим підкреслюється логічний зв'язок між принципами незалежності та безсторонності.

У ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права закріплено право кожного на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону. Як при цьому зауважується у спеціальній літературі, названим документом визначаються основні параметри належного правосуддя. Зокрема, в національній правовій системі має забезпечуватися доступ не до суду взагалі, а до незалежного і безстороннього суду [7, с. 127].

Аналізуючи процес становлення й розвитку положень принципового характеру про незалежність суддів, не можна не відзначити і такий документ загальносвітового рівня як Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 р. (VII Конгрес ООН із запобігання злочинності та поводження з правопорушниками). Схвалюючи ці принципи, ООН рекомендувала їх до виконання і вжиття заходів на національному, регіональному та міжрегіональ-

ному рівнях з урахуванням політичних, економічних, соціальних та культурних умов і традицій кожної країни; закликала уряди брати до уваги ці положення в межах свого національного законодавства й шанувати їх, а також довести Основні принципи до відома суддів, усіх юристів, співробітників виконавчих і законодавчих органів, широкої громадськості. У зазначеному документі визначено вимоги, що адресуються, по-перше, самій державі, яка створює судову систему, та до органів влади, які взаємодіють із судами, а по-друге, – безпосередньо судам і суддям як носіям судової влади. Цими вимогами охоплюються основні аспекти здійснення правосуддя, що стосуються: 1) власне забезпечення незалежності суддів під час реалізації ними покладених на них повноважень; 2) свободи слова та асоціацій; 3) процедури відбору та призначення на посаду суддів; 4) діяльності органів, які відповідають за кар'єру суддів; 5) умов проходження служби та гарантованого терміну повноважень; 6) особистої недоторканності; 7) відповідальності суддів, їх усунення від посади і звільнення тощо. Усе це має безпосереднє відношення до визначення засадничих положень формування судової влади у будь-якій демократичній країні.

Виходячи з аналізу принципу незалежності судових органів, про яку йдеться в зазначеному документі, незалежність судів слід розцінювати як їх право та одночасно як вимогу до них, необхідно забезпечити справедливе ведення судового розгляду та дотримання прав сторін. Звідси випливає, що не можна посилатися на тиск, який чиниться на суддів для виправдання відступу від справедливого ведення судового процесу [53, с. 90]. Водночас випадки, коли суддя під час прийняття рішення запитує думку вищестоящих судів для забезпечення підтримки свого рішення з їх боку, є серйозним порушенням права на безсторонній і незалежний розгляд справи.

Перелічені принципи конкретизуються і доповнюються іншим спеціалізованим міжнародно-правовим актом під назвою Рекомендації щодо ефективного впровадження Основних принципів незалежності судових органів,

яких було прийнято резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 1989/60 та схвалено резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 44/162 від 15 грудня 1989 р. Значення цього акта полягає у тому, що він став своєрідним фундаментом для подальших документів, які закріпили і розвинули визнані стандарти суддівської незалежності.

Серед спеціальних документів щодо незалежності суддів слід відзначити також і Монреальську універсальну декларацію про незалежність правосуддя, яку було прийнято в 1983 р. на Першій всесвітній конференції з незалежності правосуддя. Цей документ так само стосується найважливіших складових процесу ефективного відправлення правосуддя: гарантійного механізму забезпечення принципу незалежності суддів у цілому; процедури відбору і призначення суддів на посаду; юридичної відповідальності суддів та органів суддівського самоврядування, які відповідальні за кар'єру суддів. При цьому до ключових позицій у визначенні змісту незалежності суддів можна віднести положення документа про те, що будь-який суддя повинен мати свободу (яка одночасно є і його зобов'язанням) вирішувати справи неупереджено, базуючись на власній оцінці фактів та розумінні закону; є недопустимими будь-які прямі або непрямі обмеження, впливи, спонукання, примуси, загрози або втручання із будь-якого боку та з будь-яких причин, у тому числі від своїх колег по суду та вищих посадових осіб [56, с. 7]; жодна ієрархічна організація судової влади і жодні посадові особи не повинні втручатися у право суддів вільно ухвалювати рішення; судді повинні бути незалежними від інших гілок влади.

Міжнародні норми не конкретизують, від якої саме влади суд має бути незалежним. Вочевидь, йдеться про будь-яку іншу владу, у тому числі й законодавчу. Це підтверджується й тим, що майже всі демократичні держави передбачають процедури оскаржень у суді рішень законодавчої і виконавчої влади, не говорячи вже про оскарження до суду дій будь-яких посадових осіб.

Положення щодо незалежності суддів містяться також у документах, що приймаються міжнародними асоціаціями суддів. Так, Загальна (Універсальна) хартія судді ухвалена Центральною Радою Міжнародної асоціації суддів у Тайбеї (Тайвань) 17 листопада 1999 р., визначає широке коло професійних прав та обов'язків суддів, необхідних для забезпечення максимальної судової незалежності. Цей документ пропонує модель судової влади, в якій перевага надається здебільшого судовій самостійності над підзвітністю.

Системний аналіз цього документа дозволяє дійти висновку, що у ньому фактично дістали відображення усі прояви незалежності суддів, а саме: містяться положення, які стосуються незалежності як такої (зокрема, підкреслюється її значення; ставлення до неї інших суспільних інституцій та органів влади як на міжнародному, так і на національному рівнях; важливість особистої незалежності суддів тощо); порушуються питання, пов'язані з процедурою формування суддівського корпусу та припинення повноважень суддів; включені приписи про відповідальність суддів та положення про професійні асоціації останніх; наголошується на необхідності фінансового та організаційного забезпечення суддів, тобто зазначений міжнародний документ є прикладом комплексного підходу до проблеми формування незалежної судової гілки влади з визначенням базових індикаторів цієї властивості владного утворення.

У переліку принципів поведінки суддів, визначених у Бангалорських принципах поведінки суддів, схвалених резолюцією 2006/23 Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 р., першим зазначається принцип незалежності судових органів. Цей принцип розглядається як передумова забезпечення правопорядку та основна гарантія справедливого вирішення справ у судах [13, с. 29]. Отже, суддя має відстоювати та втілювати в життя принцип незалежності судових органів у його індивідуальному та колективному аспектах. У Бангалорських принципах проводиться важлива ідея, яка полягає в тому, що національним судовим органам необхідно вживати ефективних заходів для

створення механізмів введення в дію принципу незалежності суддів, якщо такі механізми відсутні в рамках їх юрисдикції.

На підставі здійсненого аналізу положень міжнародних документів загального характеру можна дійти висновку, що ці документи, передбачаючи право на справедливий суд, неодмінно підкреслюють і таку властивість судового органу як його незалежність.

Розуміння багатоаспектності інституту незалежності суддів і складності проблеми реалізації цієї незалежності надають також положення інших нормативно-правових актів, які, на думку В. Д. Бринцева, необхідно враховувати як основу для розкриття сутності незалежності суддів [29, с. 55]. З огляду на предмет дослідження втілення принципу незалежності суддів у національне законодавство не менш важливим є аналіз Європейських міжнародно-правових документів. Міжнародні норми, що приймаються на цьому рівні, стосуються проблеми визначення критеріїв належного правосуддя, вироблення необхідних вимог до органів і політики держав стосовно судової влади, а також інших питань, які знаходяться під пильною увагою міжнародних органів.

Серед документів, присвячених утвердженню та розвитку принципу незалежності суддів важливе місце займає Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, прийнята Радою Європи у 1950 р., яка в Україні набула чинності з 11 вересня 1997 р. У зазначеній Конвенції принципу незалежності суддів відведено лише одну тезу (кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом). Проте зазначене положення (п. 1 ст. 6) стало визначальним у плані подальшого розвитку всієї моделі незалежності судової влади, оскільки незалежність судової влади, як визначається у Висновку № 1 (2001) Консультативної Ради європейських суддів для Комітету Міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів, є головною умовою забезпечення верховенства права та основоположною гарантією справедливого судового розгляду [34, с. 108]. До того ж, як робить висновок

західний дослідник Е. Маркель, «...у зазначеному положенні лише у кількох словах, але у всеосяжному регулюванні йдеться про компетенцію, положення, організацію судів особливо під наглядом Європейського суду з прав людини, а також при розвинутій судовій практиці про безперечно чітке відокремлення третьої державної влади від двох інших».

Слід відзначити деякі особливості механізму реалізації Конвенції. Хоча її норми є досить абстрактними й містять оціночні поняття, проте роз'яснення її положень здійснює Європейський суд з прав людини, рішення якого є обов'язковими для країни, проти якої їх ухвалено (ч. 1 ст. 46 Конвенції). Водночас іншим країнам-учасникам Конвенції, яких рішення безпосередньо не стосуються, належить враховувати їх у своєму законодавстві і практиці його застосування. Не випадково, що Європейський суд з прав людини вважають головним контролером із цих питань, «творцем» стандартів здійснення правосуддя. У спеціальній літературі зазначається, що ці рішення досить часто стають підставою для зміни національного законодавства, яке не відповідає нормам Конвенції. Протягом своєї діяльності Європейський суд з прав людини створив широку систему тлумачення кожного із принципів Конвенції, їх застосування до конкретного випадку. Отже, певна абстрактність положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у тому числі й у сфері судівництва, долається за допомогою їх тлумачення зазначеним Судом. Зокрема, протягом багаторічної практики цим Судом було напрацьовано такі позиції щодо незалежності й безсторонності суддів.

По-перше, судова установа має бути незалежною від виконавчої влади і від сторін – учасників судового розгляду. При цьому судді повинні бути незмінюваними упродовж строку їх повноважень і діяти за процедурою, що гарантує ухвалення справедливого рішення у кожній кримінальній справі. Так, у справі «Совтрансавто-Холдинг проти України» Європейський суд з прав людини визнав порушенням незалежності суддів факт втручання у діяльність суду вищих органів влади з питань, які були предметом розгляду у конкретній справі, а саме – Президент України дав вказівку Голові Вищого арбітражного суду України

«захистити інтереси громадян України». Оцінюючи вплив, який це втручання справило на хід судового розгляду, Європейський суд з прав людини визнав, що у заявника об'єктивно були побоювання стосовно незалежності та безсторонності суддів. Разом із тим, такі випадки втручання вказують на відсутність поваги до судової гілки влади. Органи виконавчої влади не можуть вважатися судом, хоча вони і є повноважними у деяких спорах ухвалювати рішення примусового характеру.

По-друге, суд у значенні ст. 6 Конвенції повинен відповідати таким вимогам, як-от: його створення й формування складу відповідно до закону; достатня тривалість строку повноважень суддів, їх незмінюваність протягом цього строку; незалежність і неупередженість суддів; публічний характер функціонування суду; контроль за судовою владою з боку суспільства, що означає здійснення правосуддя за безпосередньої участі представників громадянського суспільства (зокрема, присяжних), відкритість процесу правосуддя, доступність ЗМІ до судової інформації та її об'єктивне висвітлення; визнання юридичної обов'язковості рішень суду, заборона їх зміни позасудовими способами; обґрунтованість і вмотивованість судових рішень; наявність судової процедури, яка забезпечувала б достатню гарантію справедливого рішення у кожному конкретному випадку.

По-третє, у внутрішній організації суду також повинна існувати незалежність суддів як від голови суду, так і від інших суддів, незважаючи на дисциплінарні заходи, які можна застосувати у разі неспроможності судді виконати свої професійні обов'язки.

По-четверте, незалежність суддів є необхідною й обов'язковою умовою їх неупередженості, а також справедливості судового процесу і судових рішень. Неупередженість – це «відсутність упередження або упередженості», яка складається із суб'єктивних та об'єктивних елементів. Орган, який розглядає справу, повинен бути безстороннім суб'єктивно, тобто жоден його член не повинен мати будь-якої особистої зацікавленості або упередженості. Вважається, що суддя є неупередженим, якщо немає доказів, які свідчили б про протилежне. Об'єктивна

неупередженість судді пов'язана із «...прагненням встановити особисте переконання судді у даній справі», а суб'єктивна – з «визначенням того, чи надав він достатні гарантії, щоб виключити будь-який законний сумнів щодо цього».

По-п'яте, не менше, якщо не більше значення для судді мають внутрішні переконання і стимули правомірної поведінки так званий внутрішній імператив), слідування яким, з одного боку, стримує суддю від зловживання службовим становищем, а з іншого – дозволяє протистояти різним загрозам, що виникають у зв'язку з його професійною діяльністю. З огляду на це, представники судової влади мають виявляти щонайбільшу стриманість при виконанні ними службових обов'язків для того, щоб гарантувати репутацію безстороннього судочинства. Почуття стриманості має підказати їм не робити заяв у пресі навіть у відповідь на провокації. Цього вимагають вищі інтереси юстиції і престиж суддівської професії. Той факт, що голова одного із судів публічно вжив такі вислови, які натякали на негативну оцінку самого заявника ще до того, як суд під його головуванням мав винести рішення у справі, дійсно, не видається сумісним із вимогами про безсторонність суду, закріпленими у п. 1 ст. 6 Конвенції.

Конкретні положення щодо забезпечення принципу судової незалежності свого часу знайшли відображення і в Рекомендаціях № R (94) 12 «Про незалежність, дієвість та роль суддів», ухвалених Комітетом Міністрів РЄ 13 жовтня 1994 р. Зазначений документ містив визначальні положення-принципи, які стосуються статусу суддів, побудови судової системи та забезпечення їх діяльності. Системний аналіз змісту цих принципових положень дозволяє дійти висновку, що всі вони тією чи іншою мірою стосуються розуміння принципу незалежності суддів, містять саме ті ключові аспекти, які можуть істотно вплинути на стан незалежності суддів у тій чи іншій державі. Цим і обумовлюється той факт, що цим Рекомендаціям з боку міжнародної спільноти приділялася пильна увага. Проте Комітет Міністрів РЄ, вважаючи, що Рекомендація № R (94) 12 «Про незалежність, дієвість та роль суддів» потребує суттєвого оновлення для посилення дії всіх заходів, необхідних для сприяння незалежності суддів, підвищення ефективності їх роботи, зміцнення ролі суддів та судової системи

загалом, рекомендувала урядам держав-учасниць вжити заходів для забезпечення застосування положень, що містяться в Додатку до Рекомендації CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки, яка заміняє попередню Рекомендацію, у своєму законодавстві, політиці та практиці, а також надати суддям можливість виконувати свої функції згідно із цими положеннями.

У цьому документі в концентрованому вигляді містяться практично всі напрацьовані до теперішнього часу основні положення, що є принциповими для забезпечення функціонування незалежної судової влади у будь-якій європейській країні. При цьому вперше підкреслюється діалектичний зв'язок між незалежність суддів і самої судової влади. Так, у ст. 4 стверджується, що незалежність суддів гарантується незалежністю судової влади в цілому. До визначальних складових забезпечення реалізації принципу незалежності суддів віднесено: заходи зовнішньої незалежності; заходи внутрішньої незалежності; діяльність ради суддів; ресурсне забезпечення реалізації ефективного правосуддя; відповідні вимоги до процедури формування суддівського корпусу; обов'язки та відповідальність суддів тощо. Чільне місце у цьому міжнародному документі відводиться взаємозв'язку незалежності судової влади й довіри суспільства до неї, відносинам суддів із засобами масової інформації. Останнє свідчить, що проблематика незалежності суддів набуває дедалі особливого суспільного резонансу і необхідно формувати позитивний імідж судової влади як важливішої соціальної інституції сьогодення. До того ж у цьому документі розгорнуто визначені соціально-економічні гарантії забезпечення незалежності суддів, порушуються проблеми гарантування безпеки суддів та запровадження етичних принципів професійної поведінки.

Наступним кроком до посилення незалежності судової влади було прийняття 10 липня 1998 р. в Лісабоні на багатосторонньому семінарі з питань законодавства європейських держав про статус суддів, організованому Радою Європи, Європейської хартії про Закон «Про статус суддів».

У Преамбулі Хартії підкреслюється своєрідна ідейна спадковість та прямий зв'язок із такими міжнародно-правовими актами як: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; Основні принципи ООН про незалежність суддів та Рекомендація № (94) 12 «Про незалежність, дієвість та роль суддів». Крім того, стратегічною метою цієї Хартії є забезпечення у різних європейських країнах найвищого рівня гарантування компетентності, незалежності й неупередженості суду та суддів, шляхом включення положень про ці гарантії до спеціальних національних законів про статус суддів. Метою національного Закону має бути забезпечення компетентності, незалежності й неупередженості, на які законно розраховує кожна людина при зверненні до суду і до кожного судді за захистом своїх прав. У відповідному законі не повинно бути жодних положень і процедур, здатних підірвати впевненість у такій компетентності, незалежності й неупередженості. У зв'язку із цим, до чинних національних законів про статус суддів не можуть вноситися зміни, спрямовані на зниження рівня гарантій, що уже досягнуті країнами (п. 1.1 Хартії).

У багатьох положеннях Хартії обґрунтовується необхідність існування «органу, незалежного від виконавчої і законодавчої влади, в якому не менше половини членів, які беруть участь у засіданні, є суддями, обраними такими ж суддями в порядку, що гарантує їх широке представництво». До компетенції цього органу має належати вирішення питань, пов'язаних із добором, призначенням, просуванням по службі чи закінченням перебування на посаді судді (п. 1.3 Хартії). Настання підстави для припинення повноважень судді, крім досягнення граничного віку і спливу фіксованого терміну перебування на посаді, повинно бути засвідчено даним органом (п. 7.2 Хартії). Закон має гарантувати кожному судді можливість звернення до такого незалежного органу з пропозицією вжити дієвих заходів для виправлення ситуації (п. 1.4 Хартії), а також подання до цього органу скарги, якщо суддя вважає, що йому перешкоджають у просуванні по службі (п. 4.1 Хартії). Як свого часу зазначив заступник Генерального секретаря Міжнародної асоціації суддів Дж. Оберто, такий орган має стати справжнім орга-

ном суддівського самоврядування, який демократично обиратиметься усією суддівською спільнотою, незалежно від рангів чи інших подібних ознак [59, с. 66].

Норми національного закону про статус суддів, якими регулюється добір суддів незалежним органом чи колегією, за основу вибору кандидатів повинні брати здатність останніх вільно і неупереджено оцінювати правові питання і застосовувати закон із повагою до гідності людини. Закон не може допускати дискримінації кандидатів із будь-якої підстави (п. 2.1 Хартії). Але національні законодавчі положення мають встановити правило, згідно з яким попередня діяльність кандидата чи його близьких родичів може бути перешкодою для призначення його до суду, якщо така діяльність породжує об'єктивні сумніви щодо незалежності й неупередженості кандидата (3.2 Хартії). Уявляється, це положення має стати предметом обговорення й у ракурсі його «запозичення» українським законодавством.

Серед міжнародних інституцій, які активно розробляють стандарти організації та діяльності судової влади і, зокрема, положення щодо незалежності суддів, помітну роль відіграє Консультативна Рада європейських суддів, створена при Комітеті Міністрів РЄ. Так, у 1998 р. Комітет старійшин рекомендував Комітету Міністрів посилити безпосереднє співробітництво із національними інститутами судової влади, приділивши особливу увагу суддівській незалежності та статусу існуючих органів судової влади у межах країни. Консультативна Рада європейських суддів на підставі дослідження досвіду країн Європи розробила Висновок № 1 (2001) щодо стандартів незалежності судової влади та незмінюваності суддів. У цьому документі міститься кілька концептуальних положень щодо самостійності суду і незалежності суддів, коментується чимало раніше викладених в інших міжнародних актах позицій з урахуванням практики європейських країн у цьому питанні з метою докладного розкриття змісту цього принципу, а також надаються практичні рекомендації щодо запровадження останнього в національному законодавстві.

Так, в указаному Висновку ще раз додатково надається обґрунтування значення принципу незалежності суддів. Принаймні можна виокремити декілька

його вимірів цього значення. По-перше, стверджується, що «незалежність судів є головною умовою верховенства права та основоположною гарантією справедливого судового розгляду з питань життя та смерті, свободи, прав, обов'язків та власності громадян». Таким чином, незалежність суддів є прерогативою чи привілеєм не для захисту власних інтересів останніх, а в інтересах верховенства права та тих осіб, що покладають надію на правосуддя. По-друге, незалежність суддів повинна мати місце як щодо суспільства в цілому, так і щодо конкретних сторін у будь-якій справі, стосовно якої судді повинні винести рішення. По-третє, судова влада заснована на засадах сучасної демократичної держави. Водночас вона відіграє важливу роль та виконує функцію стримування і противаг. Влада гарантує, що уряди та органи державного управління можуть бути притягнутими до відповідальності за свої дії, беруть участь у забезпеченні виконання належним чином прийнятих законів, а також, тією чи іншою мірою, у забезпеченні їх відповідності положенням Конституції або вищим юридичним актам (зокрема, законодавству Європейського Союзу). Для того, щоб судова влада могла виконувати ці функції, вона повинна бути незалежною від цих органів та впливу з їх боку. По-четверте, незалежність судової влади передбачає повну неупередженість із боку суддів.

У висновках зазначено, що незалежність судової влади повинна забезпечуватися національними, тобто внутрішніми стандартами якнайвищого рівня. Це означає, що держави повинні включити концептуальні положення про незалежність судової влади або до своїх конституцій, або до основних принципів, визнані у країнах, в яких відсутня писана конституція, але де повага до незалежності судової влади гарантується багатовіковою культурою та традиціями.

Разом із тим Консультативною Радою європейських суддів у розділі «Висновки» сформульовано й інші важливі рекомендації щодо забезпечення реалізації принципу незалежності суддів, а саме:

органи, які у кожній державі відповідають за рекомендації тих чи інших кандидатур для призначення на посаду судді або службового підвищення, повинні розробити, оприлюднити й реалізувати об'єктивні критерії з метою забезпечення

здійснення процедури відбору та кар'єрного просування суддів на підставі заслуг з урахуванням їх кваліфікації, моральних якостей, професіоналізму й ефективності;

стаж роботи судді не повинен бути визначальним принципом при вирішенні питання про підвищення на посаді. Однак при цьому необхідно враховувати наявність відповідного професійного досвіду, кількість відпрацьованих років, що може розцінюватися як додаткова гарантія для забезпечення незалежності;

у випадку, коли строк перебування на посаді має тимчасовий або обмежений характер, орган, відповідальний за забезпечення об'єктивності та прозорості методу призначення або повторного призначення судді на штатну посаду, відіграє важливу роль;

незмінюваність суддів повинна бути конкретною складовою їх незалежності, що має одержати закріплення на найвищому внутрішньому правовому рівні;

грошова винагорода суддів має відповідати ролі останніх у суспільстві та обов'язкам, які вони виконують у зв'язку зі здійсненням правосуддя, а також гарантувати покриття бюлетенів внаслідок хвороби та пенсійне забезпечення. При цьому рівень цієї винагороди повинен гарантуватися конкретними законодавчими положеннями, бути захищеним проти зменшення і підлягати підвищенню відповідно до зростання вартості життя;

при винесенні рішення по справі судді не повинні діяти за наказом або за вказівкою третьої сторони як у рамках, так і поза судовою владою;

статистичні показники і система судової інспекції не повинні використовуватися для того, щоб підірвати незалежність суддів.

Автором цього дослідження не випадково зроблено такий детальний аналіз положень Висновку № 1 (2001) щодо стандартів незалежності судової влади та незмінюваності суддів. Як справедливо зазначає О.М. Овчаренко, наведені положення мають рекомендаційний характер, проте з урахуванням авторитету Ради Європи принципи, які в них закладені, стали в Європі загальноприйнятними цінностями, що мають бути критеріями оцінки організації судової влади у

країнах-членах РЄ, а так само напрямами, за якими повинні реформуватися відповідні інститути. Отже, фактично у цьому документі міститься алгоритм побудови сучасної національної моделі незалежного правосуддя у будь-якій країні європейського континенту.

Практично у всіх міжнародних актах і рекомендаціях щодо статусу суддів містяться положення щодо безумовної доброчесності кандидатів на посади суддів, потеби враховувати при вирішенні цих питань не лише вузькопрофесійні, але й моральні якості кандидатів.

Розглядаючи міжнародні стандарти правового забезпечення незалежності суддів, не можна не сказати й про діяльність дорадчого органу Парламентської Асамблеї Ради Європи – Європейської комісії «За демократію через право», відомої під назвою Венеційська комісія. До її компетенції належить розгляд питань конституційної ситуації в окремих країнах та актуальних питань конституційно-правового характеру, а також вивчення питань судоустрою і судочинства з огляду на їх тісний зв'язок з проблемами судоустрою.

Висновки до розділу 1

Реалізація принципу незалежності суддів стала одним із перших завдань конституційного будівництва в незалежній Україні і проведення в ній судово-правової реформи. Це стало можливим лише за умови автоматизації судової влади як однієї з гілок державної влади, визначення ролі суду як основного гаранта захисту прав і свобод людини.

Незалежність суддів – це необхідна умова винесення ними правосудних рішень, спрямованих на захист прав, свобод і законних інтересів громадян, а також інтересів держави і суспільства. Відповідно, недотримання цього принципу означає нездатність судді виконувати покладені на нього професійні обов'язки.

Незалежність судді – основа його правового статусу, яка впливає на зміст решти його елементів – прав і обов'язків судді. Вона обумовлює імунітет судді від будь-яких втручань у діяльність судді зі здійснення судочинства.

Незалежність суддів є їх право і обов'язок вільно, неупереджено і справедливо розглядати справи на підставі закону, без будь-якого стороннього неправомірного впливу і забезпечення цього права для ефективного захисту прав і свобод людини та інтересів держави.

Незалежність суддів повинні поважати інші органи влади всіх рівнів та їх посадові особи, підприємницькі структури та засоби масової інформації, об'єднання громадян.

Незалежність суддів проявляється тільки під час виконання ними своїх професійних обов'язків або у зв'язку з ними. Вона не має абсолютного характеру, оскільки обмежена нормами матеріального і процесуального права, а суддя підкоряється тільки закону, здійснюючи функцію судочинства у чітко визначеній формі.

Підвищення значення принципу незалежності суддів позитивно плывають норми міжнародного права і рекомендації структур європейського співтовариства. Світові і європейські стандарти незалежності суддів значною мірою обумовлюють характер наукових досліджень у цій сфері і вжиття практичних кроків для зміцнення суддівської незалежності. Окремі рекомендації із цих питань або уже запроваджено в законодавстві України, або їх запровадження планується на майбутнє.

РОЗДІЛ 2

ЗМІСТ ПРАВОВИХ ГАРАНТІЙ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ

2.1. Поняття і класифікація гарантій незалежності суддів

Реалізація конституційного принципу незалежності суддів є можливою лише за наявності певних умов (гарантій), установлених як Конституцією України, так і спеціальним законодавством. При цьому слід погодитися з тим, що положення про незалежність, проголошені на будь-якому високому рівні, залишаються простою декларацією, якщо вони не супроводжуються законодавчим закріпленням гарантій, по можливості формалізованих і достатніх для дії механізму, який забезпечував би практичну реалізацію зазначених положень [34, с. 31]. Слід додати: не лише закріпити в законі, але й забезпечити на практиці реалізацію відповідних гарантій.

Визначенню гарантій забезпечення незалежності суддів об'єктивно має передувати загальне визначення поняття гарантій як таких. Гарантія (garantie) у перекладі з французької означає «порука», «забезпечення»; убезпечення, запорука. Під гарантіями в юридичному контексті часто розуміють систему умов, засобів та способів, за допомогою яких забезпечуються реалізація, впровадження або охорона того чи іншого блага, явища або принципу ; певні засоби, умови, способи, фактори, їх сукупність або система реалізації певних прав і законних інтересів [46, с. 36]. При цьому більшість теоретичних досліджень з проблем гарантій того чи іншого явища традиційно пов'язані з правовим статусом особи у суспільстві та державі. Деякі автори зосереджують увагу на проблемах гарантій правового статусу особи у певних галузях права. Але найчастіше все ж таки проблематика гарантування розглядається саме у площині забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини й громадянина. За влучним висловлюванням Д. Л. Златопольського, гарантії – це умови і засоби, які забезпечують здійснення, втілення в життя основних прав, свобод і обов'язків громадян. А. С. Мордовець, досліджуючи гарантійний механізм реалізації правового статусу громадянина, визначає гарантії прав і свобод громадян як систему соціально-економічних, політичних, моральних, організаційних передумов, забезпечення засобів, свобод та інтересів.

Отже, конституційні права, свободи й обов'язки громадян тільки тоді є реальними, а не фіктивними, коли вони не просто проголошуються, але й гарантуються.

Що ж стосується суддів, то, захищаючи права та інтереси інших членів суспільства, вони для належного виконання професійних обов'язків мають бути самі надійно захищеними призначеними для них гарантіями незалежності. У зв'язку із цим з досить влучною є сама назва публікації С.В. Ківалова «Захисники прав людини потребують захисту», в якій ідеться якраз про надійні гарантії правового захисту суддів.

Уявляється, слід погодитися з тим, що юридичними гарантіями є не будь-які умови існування та реалізації прав людини і громадянина, а лише ті умови, які визначені державою з метою забезпечення конкретної можливості реалізації юридичного статусу особи, перетворення її суб'єктивного права з можливості на дійсність. При цьому гарантії повинні діяти в тісному зв'язку та взаємозалежності, органічно доповнюючи одна одну [51, с. 15].

Розглядаючи гарантії незалежності суддів як засоби її забезпечення, слід назвати їх основні риси.

По-перше. Зазначені гарантії мають державно-владний характер, будучи закріплені у Конституції України, законах України про судоустрій і судочинство, нормах міжнародного права.

По-друге, ці гарантії (їх сукупність), на відміну від загальних конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина, стосуються специфічних службових професійних прав, пов'язаних зі здійсненням судочинства, реалізація яких і використання відповідних повноважень забезпечує належне і незалежне виконання суддями своїх професійних обов'язків.

По-третє. Вони поєднуються з морально-етичними гарантіями, до яких слід віднести кращі традиції, що існують у суддівському співтоваристві, переконання самих суддів у необхідності чесно виконувати професійний обов'язок.

По-четверте, правові гарантії незалежності суддів забезпечують їм можливість безперешкодно виконувати свої професійні обов'язки без стороннього протиправного впливу.

По-п'яте, як гарантії незалежності суддів можна розглядати засоби юридичної відповідальності, як стосовно суддів, які свідомо поступаються своєю незалежністю на догоду неправомірним впливам, так і стосовно сторонніх осіб, які вчиняють прямі зазіхання на незалежність суддів.

По-шосте, найзагальнішою гарантією забезпечення незалежності суддів слід розглядати високий авторитет судової влади і суддів у суспільстві, який у повному обсязі ще потрібно здобути.

Проблематика гарантій незалежності суддів тісно пов'язана з фунда-ментальною проблематикою забезпечення дійсної реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина, особливо з огляду на те, що пріоритетне становище у системі гарантій прав людини і громадянина у сфері юриспруденції належить правосуддю і судовому контролю як способам реалізації судової влади [36, с. 30]. Проте водночас ця проблематика вирізняється власною специфікою, що викликає необхідність самостійного дослідження гарантійного механізму реалізації соціального призначення суддів. Знову ж таки підкреслюючи відому «універсальність» терміна «незалежність» у характеристиці різних елементів сфери судової діяльності (судової влади, правосуддя, суду тощо), слід зазначити, що у контексті дослідження гарантування принципів організації та діяльності судової влади в літературі переважно розглядаються гарантії незалежності судової влади або судових органів [10, с. 55]. Так, наприклад, В. А. Четвернін, досліджуючи гарантії незалежності суду, класифікує їх на гарантії особистої незалежності (статусу суддів), організаційної (інституційної) і функціональної незалежності суду. У спеціальній літературі також робиться наголос на гарантіях незалежності саме суддів. В. В. Єршов, визначаючи гарантії незалежності суддів як складову, один із можливих засобів досягнення незалежності суду в системі рівнозначних органів державної влади, розрізняє правові й соціальні гарантії.

Існує група вчених, представники якої навіть ототожнюють поняття принципу і юридичних гарантій незалежності та їх основних елементів. На думку Н. Г. Саліщевої, Ф. Д. Фіночко і В. І. Камінської, під загальними правовими гарантіями (діяльності суду, правоохоронних органів тощо) слід розуміти основні

начала, принципи, засоби, за допомогою яких забезпечуються ті чи інші блага. На думку Р. Р. Салімзянової, гарантією здійснення професійних обов'язків суддів є їх незалежність, яка зводиться в цілому до сукупності організаційної і функціональної незалежності. У свою чергу, І. Є. Марочкін, аналізуючи зміст принципу доступності правосуддя, пише, що основними елементами (а вони одночасно є й гарантіями) доступності правосуддя слід визнати: організаційно-правові та матеріальні (економічні).

Іноді юридичні гарантії прирівнюються до норм. Наприклад, М. Д. Савенко, досліджуючи проблематику механізму захисту прав і свобод людини й громадянина, пише: «основу державного механізму забезпечення прав та свобод людини і громадянина становлять правові принципи, норми (юридичні гарантії), що в сукупності забезпечують дотримання, реалізацію і захист прав та свобод громадян». Як видно із цих визначень, гарантії – це, зокрема, і принципи, і норми. Правові гарантії закріплюються у нормах права. Разом із тим, у цих нормах розкривається і механізм їх дії.

На жаль, в офіційних юридичних документах не завжди чітко розмежовуються зміст принципу незалежності та гаранті його забезпечення. В одних джерелах незалежність суддів сприймається як принцип судової влади, в інших – як гарантія. Ось кілька прикладів.

Відповідно до правової позиції Конституційного Суду України незалежність суддів є конституційним принципом організації та функціонування судів, а також професійної діяльності суддів. У свою чергу, в Преамбулі Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про незалежність судової влади» від 13 червня 2007 р. зазначено: «гарантії незалежності ... суддів як носіїв судової влади та самостійності судів як судових органів визначено Конституцією та законами України...» (п. 2). Разом із тим у п. 4 цього документа вказано: «...реалізація правових гарантій здійснення правосуддя є необхідною передумовою виконання судом своїх конституційних функцій із забезпечення дії принципу верховенства права, захисту прав і свобод людини і громадянина...». Отже, у документі спеціально не наголошується на закріпленому у ст. 129 Конституції України принципі незалежності

суддів, хоча, як уявляється, реалізація принципу незалежності суддів, у тому числі шляхом зміцнення гарантій його забезпечення, є передумовою утвердження базового принципу верховенства права та інших інститутів демократичного суспільства.

Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R (94) 12 «Про незалежність, дієвість та роль суддів» від 13 жовтня 1994 р. так само не розмежовує зміст принципу незалежності суддів та гарантії його реалізації. Цей документ визначає загальні принципи, що стосуються незалежності суддів. Зокрема, з принципом незалежності ототожнюються перелік відповідних заходів, спрямованих на забезпечення захисту та посилення незалежності суддів. Таким чином, має місце ототожнення принципів і заходів, а значить, принципів і гарантій їх реалізації. При цьому в оригіналі тексту вживається термін «principle» [2], що у перекладі означає не лише принцип як вихідну ідею, але й правило певного процесу або явища (rules of a process) [1, с. 1301], яке вказує на підкріплення реалізації цього принципу певними заходами, які, у свою чергу, можуть бути розцінені як гарантії втілення його у практичній площині. Уявляється, що таке граматичне тлумачення юридичного тексту дозволяє зрозуміти механізм забезпечення принципу незалежності суддів, в якому чільне місце, без сумніву, відводиться й гарантіям його реалізації.

Не можна не звернути уваги й на те, що законодавець у Конституції України так само не підпорядкував формальній логіці обсяги категорій «принцип незалежності суддів» та «гарантії незалежності суддів». Оскільки у ч. 1 ст. 126 Конституції України проголошується гарантування засад незалежності та недоторканності суддів, а сам принцип незалежності суддів вказаний лише у ч. 1 ст. 129, то, думається, порушується логіка побудови Основного Закону. Це потрібно врахувати у новій Конституції. Відповідно до базових правил юридичної техніки викладення нормативних приписів має бути раціонально організовано та побудовано у логічній послідовності [66], зокрема від загального

(принципу) до конкретного (гарантії). Принципи містяться в декларативних нормах, а гарантії – в регулятивних та охоронних.

Проте більшість учених розрізняють вказані категорії. Автор дослідження приєднується до думки останньої групи дослідників, оскільки принципи є більш фундаментальним, широким поняттям, ніж гарантії. Принципи покликані створювати напрями розвитку та функціонування, а гарантії у праві є інструментом їх реалізації. У зв'язку із цим думається, що цілком виправданою є система логічно послідовних категорій: принцип → гарантії → процедури, тобто порядок реалізації. Таким чином, у галузі судової влади реалізація принципів має забезпечуватися гарантіями, а гарантії – належними процедурами [38, с. 30-31]. На перший погляд, може здатися, що це питання є суто теоретичним і таким, що не має значення для практики. Однак це не так.

Щоб переконатися у цьому, доцільно розглянути деякі аспекти принципу незалежності суддів та гарантій його забезпечення, викладені в міжнародних правових актах. Наприклад, згідно з абз. 9 Бангалорських принципів поведінки суддів, схвалених резолюцією 2006/23 Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 р., «...нижченаведені принципи мають на меті встановлення стандартів етичної поведінки суддів». Першим серед них указується принцип незалежності суддів. При цьому розробники цього документа визначають механізми застосування принципу незалежності суддів і його гарантій. Ось деякі з них: «1.1. Суддя повинен здійснювати свою судову функцію незалежно, виходячи виключно з оцінки фактів, відповідно до свідомого розуміння права, незалежно від стороннього впливу... 1.2. Суддя дотримується незалежної позиції... 1.6. Суддя виявляє та підтримує високі стандарти поведінки суддів з метою зміцнення суспільної довіри до судових органів, що має першочергове значення для підтримки незалежності судових органів...» [13, с. 28-34].

Із викладеного стає зрозумілим, що реалізація принципу незалежності суддів здійснюється безпосередньо через певні конкретні процедури, які викладені у

конкретній формі (скажімо, процедуру призначення конкретної особи на посаду). Тому складається враження, що його втілення у практичну діяльність лише опосередковано залежить від гарантій його реалізації, оскільки йдеться, припустимо, про загальний рівень професіоналізму конкретного судді. Безумовно, ефективність добору кандидатів на посади суддів визначається насамперед процедурою формування суддівського корпусу. Проте насамперед повинні бути відповідні гарантії в механізмі реалізації принципу незалежності суддів для зайняття посади саме такою особою, з відповідними професійними й особистими якостями. Тому до початку формування суддівського корпусу у суспільстві мають з'явитися кандидати, які відповідатимуть усім вимогам, пред'явленим до осіб, що мають намір зайняти посаду судді, що забезпечується наявністю такого важливого елемента даного механізму, як гарантія його реалізації, яка із самого початку за допомогою набору відомих процедур мінімізувала б можливий негативний вплив на стан правосуддя у державі. Отже, слід погодитися з думкою М. Д. Савенка, який справедливо зазначив, що сам факт закріплення на конституційному рівні положень щодо гарантування такої незалежності Конституцією і законами України та заборони впливу у будь-який спосіб за відсутності чіткого механізму її забезпечення є важливою, але недостатньою умовою.

Таким чином, вказані поняття існують у логічній єдності. Однак гарантії реалізації принципу незалежності суддів – це самостійна категорія, яка не може бути ототожнена чи то з власне принципом незалежності суддів, чи то із судовими процедурами, які покликані підкріпити ефективне функціонування самої гарантії реалізації цього принципу.

Сьогодні відсутня однотайність у поглядах учених-правників щодо розуміння гарантій принципу незалежності суддів. Так, П. Ф. Карпечкіним стверджується, що під правовими гарантіями діяльності суддів слід розуміти сукупність загальних і спеціальних способів і засобів реалізації прав і обов'язків

суддів. Нерідко у спеціальній літературі розкривається поняття кримінально-процесуальних гарантій незалежності суддів. Наприклад, на думку П.М.Шабанова, такими гарантіями є установлені кримінально-процесуальним законом засоби, що дозволяють виконувати призначення кримінального судочинства, виключають механізми підкорення судді у кримінальному процесі, забезпечують вільне й самостійне прийняття суддею процесуальних рішень у кримінальній справі на підставі закону, совісті та свого внутрішнього переконання, а також передбачають особливу процедуру притягнення судді до кримінальної відповідальності. Цікаве визначення гарантій принципу незалежності суддів наводить В. О. Гринюк: «...під гарантіями принципу незалежності суддів розуміється система умов й засобів, які спрямовані на реальну практичну реалізацію даного принципу, його вдосконалення, а в необхідних випадках – на його ефективний захист від будь-яких протиправних посягань» і [58, с. 11]. Наведене визначення вказує, поперше, на складну природу гарантійного механізму в цілому. У зв'язку з цим має рацію Р. Р. Салімзянова, яка стверджує, що формулювання визначення гарантій має повною мірою відображати складність їх змісту. По-друге, наведеним визначенням охоплюється два найважливіших складники процесу ефективної практичної реалізації даного принципу, першим з яких є власне фактична реалізація цього принципу, а другим – елемент захисного характеру на випадок порушення даного принципу (цим і досягається певна стабільність гарантійного механізму). По-третє, у цьому визначенні спостерігається системний підхід до експозиції гарантій, що, у свою чергу, дозволяє здійснити класифікацію останніх.

Інколи гарантії принципу незалежності суддів розглядаються вченими крізь призму нормативно-правових гарантій суддів, під якими мається на увазі сукупність передбачених нормами права юридичних засобів забезпечення реалізації, охорони та захисту прав і свобод суддів [77]. Є твердження, що норми цивільно-, кримінально-, господарсько-, адміністративно-процесуального законодавства, що належать до загальних положень, а також регулюють

провадження в судових стадіях процесу, закріплюють тією чи іншою мірою гарантії незалежності суддів.

Справжнім здобутком у сфері законодавства є чітке закріплення переліку способів щодо забезпечення незалежності суддів. Слід звернутися до нормативного визначення переліку гарантій незалежності суддів за чинним законодавством про судоустрій. Їх викладено у розділі VIII Конституції України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальному законодавстві. Так, цим Законом встановлено, що суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Суддя здійснює правосуддя на основі Конституції і законів України, керуючись при цьому принципом верховенства права. Втручання у діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і тягне за собою відповідальність, встановлену законом. Суддя не зобов'язаний давати жодних пояснень щодо суті справ, які перебувають у його провадженні, крім випадків, встановлених законом.

Відповідно до правової позиції Конституційного Суду України положення ч. 2 ст. 126 Конституції України, а саме вислів «вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється» треба розуміти як «забезпечення незалежності суддів у зв'язку зі здійсненням ними правосуддя, а також як заборону щодо суддів будь-яких дій незалежно від форми їх прояву з боку державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, фізичних та юридичних осіб з метою перешкодити виконанню суддями професійних обов'язків або схилити їх до винесення неправосудного рішення тощо» [22].

Незалежність суддів забезпечується: особливим порядком його призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення; недоторканністю та імунітетом судді; незмінюваністю судді; порядком здійснення судочинства, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення; забо-

роною втручання у здійснення правосуддя; відпо-відальністю за неповагу до суду чи судді; окремим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установленим законом; належним матеріальним та соціальним забезпечення судді; функціонуванням органів суддівського самоврядування; визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту; правом судді на відставку. При цьому підкреслюється, що при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу визначених Конституцією України гарантій незалежності судді. Вказане положення було вперше закріплено у згаданому вище рішенні Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р. у справі про незалежність суддів як складову їх статусу.

Аналіз переліку, встановленого у п. Закону України «Про судоустрій і статус суддів», дозволяє зробити кілька попередніх висновків.

По-перше, представлений перелік за своєю природою є вичерпним, адже він характеризується певною стабільністю, визначеністю та імперативністю, що є важливим з огляду на виконання судовою владою особливої ролі у суспільстві.

По-друге, деякі положення цього переліку, маючи постановочний характер, потребують подальшого розкриття та окремої конкретизації і деталізації за допомогою звернення до інших положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та нормативно-правових актів. Так, наприклад, вживання слова «належний» стосовно матеріального та соціального забезпечення суддів означає необхідність звернення до норм, якими, зокрема, передбачено види, розміри та порядок фінансової винагороди за здійснення цими посадовцями функцій правосуддя. Суддя є недоторканим. Без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку суду, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалене ним судове рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку.

Суддя, затриманий за підозрою у вчиненні діяння, за яке встановлена кримінальна чи адміністративна відповідальність, повинен бути негайно звільнений після з'ясування його особи, за винятком:

1) якщо Вищою радою правосуддя надано згоду на затримання судді у зв'язку з таким діянням;

2) затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, якщо таке затримання є необхідним для попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження наслідків злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину.

Суддя не може бути підданий приводу чи примусово доставлений до будь-якого органу чи установи, крім суду, за винятком випадків, передбачених законодавством.

Судді може бути повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення лише Генеральним прокурором або його заступником.

Суддя може бути тимчасово відсторонений від здійснення правосуддя на строк не більше двох місяців у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора або його заступника в порядку, встановленому законом. Рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя ухвалюється Вищою радою правосуддя.

По-третє, гарантійний механізм забезпечення незалежності суддів поширюється як безпосередньо на процес реалізації професійної діяльності, так і на створення безпечних умов існування поза межами виконання ними професійних функцій. Зазначені гарантії поширюються й на безпеку членів сім'ї судді.

По-четверте, використання за текстом деяких термінів, наприклад, таких як «імунітет», «недоторканність» потребує звернення до відповідної літератури інформаційно-довідкового характеру і положень інших нормативних актів для розкриття їх змісту.

На нашу думку, державно-правові гарантії незалежності суддів передбачені Конституцією України, Законом України «Про судоустрій і статус суддів» та іншими нормативно-правовими актами засоби утвердження суддівської незалежності або усунення чи мінімізація неправомірних зовнішніх та внутрішніх впливів на суддю під час здійснення ним судочинства, спрямовані на забезпечення постановлення законних і справедливих рішень відповідно до про-цесуального порядку, а також щодо забезпечення їх особистої безпеки і безпеки їх сімей як під час, так і поза здійсненням судочинства. Таким чином, гарантійний механізм щодо забезпечення незалежності суддів є, так би мовити, пролонгованим у часі і за колом осіб характер (на весь час перебування на посаді судді).

Можна виокремити різні класифікаційні системи гарантій забезпечення принципу незалежності суддів. Так, на думку авторів навчального посібника «Організація судової влади в Україні» (2016), гарантії незалежності слід класифікувати на процесуальні, правові, організаційні та матеріальні. При цьому до процесуальних гарантій належать: передбачена законом процедура здійснення судочинства; таємниця прийняття судового рішення й заборона її розголошення. Правовими гарантіями є: заборона під загрозою відповідальності за втручання у здійснення судочинства; відповідальність за неповагу до судді чи суду; недоторканність суддів. Організаційні гарантії представлені: установленим законом порядком формування суддівського корпусу, призначенням і звільненням суддів з посади; суддівським самоврядуванням. Соціальні гарантії полягають у: стабільній та високій матеріальній винагороді за роботу; забороні зменшення рівня матеріальної винагороди суддям і вимозі переглядати її рівень у зв'язку з рівнем соціально-економічного розвитку держави; належному соціальному,

медичному, побутовому, житловому забезпеченні суддів [16, с. 47]. Автори підручника «Судоустрій України» (2015), вважають, що всі гарантії незалежності суддів доцільно поділяти на: а) організаційно-правові; б) особисті та в) соціально-економічні. До організаційно-правових гарантій віднесено: особливий порядок призначення, обрання судді, притягнення його до відповідальності та звільнення; порядок здійснення судочинства та таємницю ухвалення судового рішення; заборону втручання у здійснення правосуддя; функціонування органів суддівського самоврядування. До числа особистих гарантій незалежності суддів віднесено: недоторканність суддів; суддівський імунітет; незмінюваність судді; відповідальність за неповагу до суду чи судді; визначені законом засоби забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також інші заходи їх правового захисту. Соціально-економічні гарантії – це суддівська винагорода; забезпечення диференційованого підходу до забезпечення права на відпустку; забезпечення судді житлом; соціальне страхування [25, с. 214-237].

Як вважає П. М. Шабанов, усю сукупність гарантій незалежності судді доцільно поділити на три групи: організаційно-правові; соціально-правові та процесуальні. На думку Г. Т. Єрмошина, гарантії забезпечення незалежності судді як носія державної влади можна поділити на організаційно-правові та матеріально-правові. При цьому до організаційно-правових гарантій він зарахував положення законодавства, якими встановлюється участь кваліфікаційних колегій суддів у формуванні кадрового складу суддівського корпусу, певні особливості процедурного характеру застосування до судді як до громадянина заходів адміністративного примусу або обмеження його громадських прав і свобод, кримінального переслідування тощо. У свою чергу, до гарантій матеріально-правового характеру належать заходи соціально-правового захисту суддів [73, с. 7–9].

Оригінальний підхід до класифікації системи гарантій забезпечення незалежності суддів, здебільшого заснованої на нормативному матеріалі

Основних принципів незалежності судових органів та Процедур ефективного здійснення Основних принципів незалежності судових органів, прийнятих Генеральною Асамблеєю ООН, обрано російською дослідницею О. Б. Абросимовою. Вона, зокрема, зазначає, що російське законодавство містить складну систему гарантій, покликаних забезпечити як об'єктивну, так і суб'єктивну безсторонність судді (один із критеріїв незалежності суддів у змістовному розумінні) у процесі розгляду ним справи. Отже, об'єктивну безсторонність судді, або критерій об'єктивної безсторонності судді, покликані забезпечити такі заходи: формування такого порядку відбору, призначення суддів, який не викликав би сумнівів у його прихильності тільки інтересам правосуддя, а не політичним, корпоративним чи іншим інтересам, та виключав би будь-яку форму дискримінації; формування такого механізму зупинення й припинення повноважень судді, які також забезпечували б незалежність судді і виключали б можливість загрози незаконного звільнення від його посади, окрім з причини нездатності виконувати свої зобов'язання або за поведінку, що робить її не відповідною посаді, яку він займає; формування такого порядку здійснення суддею своєї діяльності, який також виключав би можливість тиску на суддю у питаннях його переміщення по службовій кар'єрі, переміщення або перевodu в інші суди, а також здійснення права судді на відставку; визнання державою принципу недоторканності і безпеки судді; виділення адекватних ресурсів, що забезпечують функціонування судової системи, включаючи призначення достатньої кількості суддів і формування достатньої кількості судів, співвідносних із кількістю судових справ; забезпечення судів оргтехнікою та обладнанням. Другий критерій незалежності суддів у змістовному розумінні – критерій суб'єктивної безсторонності означає відсутність упереджень або тенденційності при розгляді суддею конкретної справи, викликаних прихильністю будь-яким ідеям, членством у будь-яких партіях та об'єднаннях, особистими або сімейними уподобаннями, іншою зацікавленістю. Ідея суб'єктивної безсторонності, як стверджує О. Б. Абросимова, традиційно набуває розвиток у процесуальному

законодавстві, у нормах якого врегульовано питання підстав і порядку відводу судді за неявності сумнівів у його об'єктивності або зацікавленості у вирішенні справи [44, с. 240].

В. В. Городовенко запропонував класифікацію гарантій незалежності суддів, згідно з якою вони поділяються на загальні (ідеологічні та економічні) і спеціальні (організаційно-правові та процесуальні) [50, с. 62]. В свою чергу В.О. Гринюк, організаційно-правові гарантії, до яких належать порядок формування суддівського корпусу, недоторканність суддів, організаційне забезпечення судової системи, органи суддівського самоврядування, спрямовані на створення необхідних умов її для нормального функціонування. Ця класифікація набуватиме подальшого розвитку в юридичній науці.

Аналіз теоретичних джерел та практики забезпечення незалежності суддів дійсно дозволяє виокремити загальні (суспільні, політичні, економічні тощо) і спеціальні, або юридичні (правові), гарантії незалежності суддів.

На підставі аналізу різних точок зору пропонується такий перелік юридичних гарантій суддівської незалежності: особисті професійні гарантії, соціально-економічні гарантії, процесуальні гарантії та гарантії особистої безпеки суддів та членів їх сімей.

Загальні гарантії незалежності суддів визначаються рівнем розвитку усіх сфер суспільного та державного ладу України, авторитетом судової влади у суспільстві та державі, станом прав і свобод людини й громадянина і, особливо, можливістю звернення до суду за захистом своїх законних прав і свобод [93, с. 91]. Щодо спеціальних гарантій незалежності суддів, то вони представлені системою фінансових, процесуальних, організаційно-правових (судоустрійних) способів і засобів забезпечення ефективного здійснення судьями своїх професійних прав та обов'язків, а так само морально-етичних засад, на яких базується і якими забезпечується реалізація принципу незалежності суддів під час виконання ними своїх повноважень.

Крім того, юридичні гарантії можна поділити на:

а) позитивні правові гарантії, спрямовані на розширення прав і пільг для суддів у порівнянні з пересічними громадянами: суддівська недоторканність, суддівський імунітет, тобто особливий порядок притягнення суддів до юридичної відповідальності, незмінність суддів, що проявляється в гарантуванні їх трудової зайнятості за умов належного виконання професійних обов'язків, право судді на відставку;

б) негативні правові гарантії, тобто юридичні обмеження щодо суддів у порівнянні з основною масою громадян: несумісність з іншими видами діяльності, заборона перебувати у політичній партії і займатися політичною діяльністю, обмеження можливості одержання нагород.

Такий характер має й обов'язок претендента на суддівську посаду витримати спеціальну перевірку його доброчесності, пройти складні вступні випробування та попередню додаткову професійну підготовку.

Необхідно докладніше зупинитися у запропонованій класифікаційній системі на морально-етичних гарантіях, які поряд із юридичними гарантіями незалежності відіграють важливу роль у діяльності суддів. Думається, зазначені гарантії мають подвійну природу. Хоча автором дослідження їх і віднесено до групи юридичних гарантій, проте джерелами морально-етичних гарантій є загальнолюдська практика ставлення членів соціуму один до одного, їх спілкування у контексті порозуміння і конструктивної взаємодії, що, звичайно ж, має тривалу історію, яка дорівнюється часу від закладення засад цивілізаційних стосунків між людськими спільнотами, окремими людьми до теперішнього часу. Тому не випадково у спеціальній літературі під морально-етичними гарантіями розуміють позаправові способи й засоби забезпечення незалежності суддів.

Етика судді суду загальної юрисдикції є різновидом професійної етики. Її сутність і зміст об'єктивуються у поєднанні норм морально-етичної поведінки

суддів, що здійснюють правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного та кримінального судочинства. Ці норми визначають морально-етичні вимоги до кандидатури судді, суддівську етику під час здійснення судочинства, підстави морально-етичної відповідальності суддів і форми її реалізації тощо. Окрім того, на суддів судів загальної юрисдикції поширюються загальні морально-етичні вимоги щодо поведінки людини і громадянина у суспільстві [38, с. 35].

Водночас на правовий характер природи цих гарантій указують такі факти. Морально-етичні гарантії незалежності суддів здавна закріплювалися у різних клятвах, кодексах, зводах правил, корпусах етики суддів і були гарантією незалежності суддів. В Україні ці гарантії втілено у Кодексі професійної етики суддів, затвердженому V з'їздом суддів України 24 жовтня 2002 р. Зокрема, у статтях 1, 2 та 3 йдеться про те, що суддя має бути незалежним, повинен уникати будь-якого незаконного впливу на його діяльність, пов'язану із здійсненням правосуддя, і не може належати до політичних партій і професійних спілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої, тобто йдеться про обмеження, які також передбачені нормами законодавства про статус суддів.

2.2. Соціально-економічні гарантії незалежності суддів

Усі гілки державної влади, які існують на умовах бюджетного фінансування, повинні мати у своєму розпорядженні й відповідні грошові кошти і матеріальні ресурси для безперешкодного здійснення покладених на них функцій. Це стосується і державних службовців, які реалізують відповідні владні повноваження. При цьому всі вони заслуговують на певний рівень соціальних гарантій з урахуванням характеру своїх службових обов'язків. Оскільки, як уже зазначалося вище, суддівська незалежність за своїми параметрами проявляється

найвиразніше у порівнянні з незалежністю представників інших державних органів, то і соціальні гарантії для суддів мають перебувати на відносно вищому рівні, соціально-економічні гарантії незалежності суддів мають запобігти деградації судової системи [40, с. 39]. За справедливим висловлюванням В. В. Юрченка, безперечно, важливою гарантією забезпечення самостійності судової влади, а отже, й незалежності суддів, є створення необхідних організаційно-технічних та інформаційних умов для діяльності судів, матеріальне і соціальне забезпечення суддів відповідно до їх статусу, а також особливий порядок фінансування діяльності судів.

Якомога повніший характер цих гарантій спрямовано на: а) стимулювання суддів до сумлінного виконання професійних обов'язків; б) підтвердження високого авторитету посади судді у суспільстві; в) сприяння об'єктивній самооцінці самим суддею свого соціального статусу; г) запобігання корупційним зв'язкам.

Необхідність забезпечити підвищений рівень добробуту судді обумовлено: а) особливою складністю інтелектуального характеру професійної діяльності, пов'язаною з вирішенням теретичних і практичних проблем судочинства; б) браком часу вирішення у розумні строки процесуальних питань і необхідністю застосувати для цього додаткові трудові зусилля; в) підвищеним рівнем психологічної напруги через постійне потрапляння у конфліктні ситуації при вирішенні справ; г) складністю поєднання службої діяльності з вирішенням побутових проблем, особливо жінкам-суддям.

На важливості забезпечення державою гідних умов праці суддів наголошують так само міжнародні стандарти здійснення правосуддя. Так, у Монреальській універсальній декларації про незалежність правосуддя наголошується, що найвищим пріоритетом держави є забезпечення судів адекватними засобами для належного правосуддя, включаючи матеріальні засоби та приміщення, які створювали б відповідні умови для незалежної, гідної та ефективної роботи суддів, належний судовий та адміністративний персонал і

достатній поточний бюджет (п. 33) [42, с. 27]. У Рекомендації № R(94)12 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про незалежність, ефективність та роль суддів» підкреслюється прямий обов'язок держави забезпечити те, щоб статус і винагорода суддів відповідали гідності їх професії та відповідальності, яку вони беруть на себе (п. «b» принципу III). Аналогічне положення міститься і в Європейській хартії про Закон «Про статус суддів». У ній, зокрема, вказано, що розмір винагороди може залежати від стажу судді, характеру виконуваних суддею посадових обов'язків, а також від важливості завдань, покладених на суддів; причому оцінка вказаних чинників повинна здійснюватися на умовах гласності. Крім того, закон повинен забезпечити гарантії захисту суддів, що виконують свої професійні обов'язки, від соціальних ризиків, пов'язаних із хворобою, материнством, інвалідністю, похилим віком і смертю. Судді, які досягли встановленого законом віку для виходу у відставку і виконували суддівські обов'язки протягом певного періоду, повинні отримувати пенсію після виходу у відставку, рівень якої має бути якомога ближчим до рівня останньої заробітної плати на посаді судді (п. 6) [76].

У доктринальній площині цьому питанню так само відводиться чільне місце, оскільки неможливість здійснення протиправного впливу на суддів пов'язана насамперед із розвиненістю соціально-економічної сфери, а саме: досконалим порядком фінансування судів, матеріальним та побутовим забезпеченням суддів, їх соціальним захистом.

Соціально-економічні гарантії незалежності суддів – це установлений законом особливий порядок забезпечення життєдіяльності судді та членів його сім'ї як у період здійснення ним суддівських повноважень, так і після виходу у відставку: надання судді за рахунок держава матеріального і соціального забезпечення, що відповідає його високому становищу, право судді на відставку і відповідне матеріальне та соціальне забезпечення у цей період). У цьому визначенні є важливим наголос на пролонгованому характері гарантій та колі осіб, на які вони поширюються, тобто у цьому визначенні, по-перше, справедливо підкреслюється той аспект, що вони поширюються у часі як на період, коли суддя вико-

нує повноваження зі здійснення правосуддя, так і після його виходу у відставку; по-друге, гарантійним механізмом охоплюються також члени сім'ї судді. Зазначені аспекти є визначальними рисами механізму гарантування незалежності суддів.

При цьому важливо зробити суттєве застереження: рівень матеріально-правових гарантій діяльності судді відповідно до аналізованих вище міжнародно-правових документів не повинен звужуватися під час перебування на посаді. Водночас не можна розглядати ці значні гарантії й компенсації як особисті привілеї судді, вони є лише правовими засобами забезпечення досягнення суддею тих цілей, які ставить перед ним суспільство, ввіряючи цю відповідальну посаду.

Прагнучи підвищити рівень соціально-економічних гарантій для суддів законодавець повинен обов'язково враховувати реальні можливості держави, пам'ятаючи про неприпустимість посилення і без того значого соціального розшарування в юридичному середовищі і суспільстві взагалі. Тому перш ніж запровадити підвищені гарантії, потрібно якнайретельніше зважити всі пов'язані із цим ризики. Абсолютно неприпустимими є скасування уже встановлених гарантій, їх обмеження або перенесення встановлених строків їх запровадження. Така практика підриває авторитет держави, у тому числі і на міжнародній арені, ставить під сумнів її соціальний характер, визначений у статті 1 Конституції країни.

Серед соціально-економічних гарантій забезпечення незалежності суддів належне фінансове забезпечення їх службової діяльності посідає першочергове місце. Воно має виключати суперечність між почесністю суддівської посади, значущістю для суспільства тих функцій, які виконує суддя і низьким рівнем матеріального забезпечення. У такому разі суддя стане вкрай вразливим для корупційних проявів, зокрема, з боку сторін по справі та інших зацікавлених осіб. Саме тому завданням держави та її безпосереднім обов'язком є забезпечення суддям таких організаційних і матеріальних умов праці, які унеможливили б їх

участь у корупційних схемах, з одного боку, і забезпечили престижність суддівської посади, – з іншого [42, с. 19].

Рівень фінансового забезпечення судової влади як найважливіша гарантія незалежності останньої в системі складного гарантійного механізму реалізації цього принципу зумовлює й відповідний рівень інших соціально-економічних гарантій незалежності представників цієї влади – суддів. У ст. 130 Конституції України наголошується, що держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів.

І справді, функціонування судів – це передусім діяльність суддів у здійсненні судочинства, а тому належне фінансове і матеріальне забезпечення судової системи є необхідною умовою створення суддям належних умов для виконання ними своїх службових обов'язків (наявність належних приміщень судів, залів судових засідань, засобів оргтехніки тощо).

Питання фінансування конкретизовані у Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Де під забезпеченням функціонування судової влади розуміється, по-перше, визначення в Державному бюджеті України видатків на фінансування судів не нижче рівня, що забезпечує можливість повного і незалежного здійснення правосуддя відповідно до закону; по-друге, законодавче гарантування повного і своєчасного фінансування судів; по-третє, гарантування на законодавчому рівні достатнього рівня соціального забезпечення суддів.

Як уже зазначалося вище, фінансування усіх судів в Україні здійснюється з Державного бюджету. Наразі бюджетні засоби є єдиним джерелом фінансування судової системи.

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» вирішено далеко не всі проблеми гарантій належного фінансового та матеріального забезпечення, соціального захисту суддів. Підвищення посадового окладу для суддів, передбачене цим Законом, здійснюватиметься протягом досить тривалого часу,

що суперечить реальним потребам суддів у підвищенні рівня їх матеріального забезпечення.

До гарантій незалежності суддів слід віднести і забезпечення суддів житлом відповідно до вимог зазначеного вище Закону України. При цьому, як справедливо зазначає В. М. Хіміч, ця гарантія не обмежується тільки житлом. Відповідне право на житло повинно бути забезпечено належними комунальними послугами, засобами протипожежної та охоронної сигналізації, індивідуальним стаціонарним телефоном тощо [66, с. 120]. Проте питання забезпечення суддів житлом на теперішній час залишається найбільш актуальним, особливо стосовно молодих суддів Законом України «Про статус суддів» (втратив чинність) чітко закріплювався обов'язок держави протягом шести місяців після обрання суддею забезпечити останнього благоустроєним житлом у вигляді окремої квартири чи будинку або службовим житлом за місцем знаходження суду. Натомість у новому Законі лише констатується, без визначення жодних строків та уповноваженого державного органу, що після призначення на посаду суддя, який потребує поліпшення житлових умов, забезпечується службовим житлом за місцем знаходження суду. Безперечно, це ще більше гальмує і без того надзвичайно складний процес забезпечення суддів житлом як обов'язкову складову частину та гарантію їх незалежності.

Аргументами теперішнього законодавчого підходу до вирішення можливих житлових проблем суддів могли бути ті факти, що на практиці місцеві органи виконавчої влади відмовлялися виконувати обов'язок із забезпечення житлом, посилаючись на відсутність ресурсів. Ці пільги нібито «зависали», оскільки з бюджету не компенсувалися витрати місцевої влади. Отже, проголошувалось одне, а робилося протилежне. Практично ніколи не дотримувався шестимісячний термін для надання суддям житла.

Для розв'язання цієї проблеми можна було б вдаватися до забезпечення суддів, які не мають жилого приміщення для постійного проживання, житлом шляхом

надання кредиту для будівництва або придбання житла на тривалий строк з погашенням кредиту за рахунок Державного бюджету. При цьому, вважає М. М. Куцин, такий кредит може надаватися судді кілька разів, оскільки суддя може бути переведений до суду вищого рівня, тобто у зв'язку з переїздом в іншу місцевість [17, с. 96]. До того ж цей кредит на будівництво житла має бути безпроцентним. Такий підхід, як уявляється, виявився б свідченням посилення гарантії забезпечення суддів житлом, особливо з огляду на триваюче зростання кількості суддів останнім часом.

Дотепер законодавством про статус суддів не врегульовано питання щодо підстав і порядку преміювання суддів за успіхи в роботі. Це інколи породжувало суб'єктивізм при розв'язанні цих питань, створювало конфліктні ситуації в суддівських колективах, негативно впливало в цілому на моральний клімат колективу. Тому слід погодитися з думкою Ю. Є. Полянського, щодо того, щоб поставити крапку на цій проблемі, слід категорично заборонити будь-які преміювання за рахунок бюджетних джерел.

2.3. Процесуальні гарантії незалежності суддів

Серед чинників, які забезпечують реалізацію принципу незалежності суддів і підкорення їх тільки закону, важливе місце відводиться процесуальним гарантіям. Останні є різновидом правових або юридичних гарантій. У зв'язку із цим, потрібно з'ясувати природу та елементний склад цієї групи гарантій, зокрема, дослідити місце та значення в системі процесуальних гарантій такого феномену як суддівський (судовий) розсуд, та визначити межі подальшого удосконалення гарантійного механізму в означеній сфері.

Проблематика процесуальних гарантій незалежності суддів має певну специфіку. З одного боку, вона перебуває на перехресті двох площин суспільного буття – незалежності судді та його процесуальної діяльності, а з іншого – розгляд цієї проблематики неможливий без з'ясування сутності зв'язку між незалежністю суддів і суддівським розсудом, яким, власне, й визначається

архітектоніка зазначеної проблематики через наявність майже в усіх основних елементах системи процесуальних гарантій реалізації принципу незалежності суддів суддівського розсуду як категорії, визначальної для характеру і спрямованості цих елементів.

Але насамперед слід зупинитися на визначенні поняття процесуальних гарантій незалежності суддів при відправленні правосуддя та елементного (компонентного) складу цих гарантій.

В юридичній літературі висловлено різні позиції з приводу характеру процесуальних гарантій незалежності суддів.

Ще кілька десятиліть тому в юридичній літературі Є. Г. Мартинчиком виділялися такі процесуальні гарантії як таємниця нарадчої кімнати, заборона розголошення міркувань, які мали місце під час наради [11, с. 54]. І. Є. Марочкін зазначає, що особливого виокремлення потребують норми процесуального права, які встановлюють: процедурний порядок здійснення судочинства; безпосереднє дослідження доказів судом, гласність судового розгляду; незмінність складу суду при розгляді справи; самостійність суддів у дослідженні обставин справи; обов'язковість постановлення вироку у нарадчій кімнаті тощо [27, с. 33-34]. На думку Г. М. Єрмошина, гарантії процесуальної незалежності суддів – це установлена законом процедура здійснення правосуддя, що передбачає повну свободу і самостійність судді у межах судового процесу; заборону під загрозою відповідальності втручання із будь-якого боку в діяльність зі здійснення правосуддя; непідзвітність судді безпосередньо під час здійснення ним правосуддя [73, с. 6]. Обстоюється і така позиція: процесуальні гарантії – це: передбачена законом процедура здійснення судочинства; таємниця прийняття судового рішення й заборона її розголошення [62, с. 47].

Видається, що слід підтримати висловлену В. А. Кройтором позицію, але разом із тим все ж таки необхідно відзначити, що природа відводу та самовідводу у ракурсі проблематики гарантування визначеної якості судової

влади (якою у цьому разі є принцип незалежності суддів) має подвійний характер, оскільки остання тісно пов'язана і з неупередженістю носія судової влади, і з його незалежністю у виборі варіанту своєї дії у конкретній процесуальній ситуації.

Як вважає В. В. Городовенко, процесуальні гарантії являють собою різноманітні способи і правові засоби реалізації принципу незалежності суддів у процесі розгляду кримінальних справ [53, с. 145].

На думку Д. М. Хачатуряна, виокремлюються такі кримінально-процесуальні гарантії як: таємниця нарадчої кімнати та особлива думка судді [65, с. 212]. У свою чергу, Р. Р. Салімзянова вважає, що до процесуальних гарантій незалежності суддів за чинним законодавством належать особливий порядок притягнення суддів до дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності, застосування оперативно-розшукових заходів, обмежень громадянських прав і свобод, зупинення й припинення повноважень суддів, а також недоторканність останніх.

До процесуальних норм, якими забезпечується незалежність суддів у цивільному процесі, дехто пропонує віднести норми щодо: самостійності кожного судді у складі суду; самовідводу судді, умови вирішення судової справи, які виключали б сторонній вплив на суддів; особливий порядок притягнення суддів до відповідальності та звільнення з посади тощо.

Звичайно, потрібно рахуватися з тим, що процесуальний порядок розгляду справ істотно відрізняється у різних юрисдикціях і навіть у межах одного виду судочинства. Проте при цьому завжди мають додержуватися такі основоположні принципи судочинства як рівність (тобто процесуальна рівноправність) сторін і забезпечення змагальності процесу, що може забезпечити лише незалежний суддя [19, с. 85].

У зв'язку із цим уявляється, що спроба встановити якісь спеціальні переліки процесуальних гарантій незалежності суддів не мають перспективи [30, с. 47].

Не можна погодитися також із пропозиціями включення до процесуальних гарантій незалежності суддів, положень законодавства, які стосуються статусу суддів (вимоги до суддів, порядок їх призначення чи обрання, дисциплінарна відповідальність суддів тощо).

Слід окремо зупинитися на гарантуванні таємниці нарадчої кімнати. Думається, ця гарантія по-різному проявляється стосовно одноособового і колегіального розгляду справ.

У першому випадку загрози незалежності судді здебільшого виникає із спроби вплинути на характер рішення шляхом проникнення до нарадчої кімнати сторонніх осіб, телефонних дзвінків, передачі смс-повідомлення з відповідними вказівками і порадами. Її розкриття може свідчити про виникнення судового рішення «під впливом» з усіма наслідками, які зі цього випливають.

У другому випадку йдеться про утаємничення думок судді при обговоренні характеру майбутнього рішення. Їх фіксація і оприлюднення є абсолютно протиправними. По-іншому потрібно оцінювати окрему письмову думку меншості суддів (одного з двох, двох із п'яти). Її юридичне значення проявляється у двох аспектах. По-перше, вони враховуються у процесі апеляційного розгляду справи (при цьому варто подумати над тим, щоб передбачити потрібну у розгляду справи апеляційним судом навіть за відсутності апеляційних скарг).

По-друге, це слід розглядати як гарантію від притягнення до дисциплінарної відповідальності або звільнення за винесення неправосудного рішення. Зазначений документ неможливо приховати, оскільки він долучається до справи.

Зі свого боку, автор пропонує визначення процесуальних гарантій незалежності суддів як: «систему передбачених судово-процесуальним законодавством заходів, що забезпечують можливість безперешкодного використання суддею повноважень при здійсненні правосуддя відповідно до закону і внутрішнього переконання».

Важливою гарантією суддівської незалежності є внутрішнє переконання судді щодо розгляду справи і змісту судового рішення.

Значення суддівського розсуду зростає в умовах нестабільності і частой змінюваності законодавства, що істотно обумовлює його суперечливість.

Суддівський розсуд здійснюється на різних стадіях судочинства незалежно від його виду – конституційного, адміністративного, цивільного, господарського, кримінального у випадках, дозволених або не врегульованих законом [28, с. 75], хоча нерідко проблема суддівського розсуду розглядається крізь призму конкретного виду судочинства. Так, наприклад, В. С. Ковальським зазначається, що судовий розсуд можна розуміти як інтелектуально-вольовий елемент судової діяльності, який полягає у розумінні (сприйнятті, зіставленні) суддями предмета розглядуваних справ та прийнятті рішень у відносно визначених межах дії кримінально-правових норм [9, с. 201]. На думку В. С. Канціра, суддівський розсуд – це дозволена кримінальним та кримінально-процесуальним законом інтелектуальна діяльність суду, змістом якої є проведення оцінки кримінально-правових та інших явищ, а також здійснення вибору одного (із кількох допустимих межами відносно-визначеної за змістом кримінально-правової та кримінально-процесуальної норми) варіантів правозастосовчого рішення для забезпечення законності [53, с. 10].

М. Д. Савенко вважає, що суддівський розсуд – це інтелектуально-вольова діяльність, спрямована на законне, об'єктивне, неупереджене і справедливе вирішення спірних питань, що виникають у судочинстві або є предметом розгляду у випадках, дозволених або не врегульованих законом [29, с. 75].

Завершуючи викладення визначень суддівського розсуду різних авторів, слід зазначити, що вдалу спробу узагальнити найбільш істотні ознаки останнього було зроблено російською дослідницею О. О. Папковою. На її думку, суддівський розсуд є врегульованим правовими нормами, здійснюваними у процесуальній формі специфічним видом правозастосовчої діяльності, сутність якої полягає у наданні суду у відповідних випадках правомочності вирішувати спірне правове питання, виходячи з мети, яку переслідує законодавець, принципів права та інших

загальних положень закону, конкретних обставин справи, а також принципів розумності, сумлінності, справедливості й основ моралі [54, с. 11]. У цьому визначенні важливою вказівка на процесуальну форму діяльності, оскільки нею фактично обмежується коло чисельних правових гарантій саме процесуальним їх різновидом.

Для правильного розуміння поняття суддівського розсуду велике значення має правильна оцінка меж його застосування.

Під такими межами в юридичній літературі розуміють правові обмеження, встановлені уповноваженими суб'єктами за допомогою юридичних засобів, які чітко обмежують обсяг застосування права [17, с. 19]. Майже всі автори одностайні у розподілі на види меж суддівського розсуду. При цьому зазначається, що евристично правильним є розгляд проблеми меж суддівського розгляду, виходячи з юридичної природи правозастосовчих відносин, які мають подвійну структуру, що включає матеріально-правовий зміст і процедурно-процесуальну форму свого існування. У зв'язку із цим А. Барак, наприклад, всі обмеження щодо суддівського розсуду судді поділяє на процедурні й матеріальні. Перша група полягає у неупередженості самого судді, справедливості стосовно сторін під час судового процесу; другі зводяться до того, що суддя повинен використовувати свій розсуд розумно [15, с. 68]. На думку Л. М. Берг, до матеріально-правових засобів, якими визначаються межі суддівського розсуду, належать: приписи матеріальної норми закону; обставини справи; правоположення судової практики; принципи права. Якщо розглядати процедурно-процесуальний аспект, то межі суддівського розсуду визначаються такими правовими засобами, як: повноваження суду; зміст висунутих вимог; процесуальні строки тощо [17, с. 19-20].

Перелічені межі суддівського розсуду так чи інакше пов'язані з процесуальними гарантіями, оскільки на них чи то безпосередньо вказується у процесуальних нормах права, чи то про їх віднесення до процедури здійснення правосуддя можна дійти висновку шляхом системного тлумачення відповідних нормативних положень (наприклад, із дотриманням меж суддівського розсуду

відбувається застосування норм матеріального права, оцінка фактичних обставин справи, врахування практики розгляду справ Європейським судом із прав людини, рекомендаційних роз'яснень Верховного Суду України). А якщо й далі йти шляхом установлення зв'язку цих меж із механізмом реалізації принципу незалежності суддів через категорію суддівського розсуду, то логічним є представлення такої схеми: принцип незалежності суддів – конкретні процесуальні гарантії його реалізації – суддівський розсуд – межі суддівського розсуду. Врешті-решт, логічний ланцюг замикається у площині «принцип незалежності суддів – межі суддівського розсуду».

Що ж стосується проблематики поєднальної основи всіх процесуальних гарантій у процесі реалізації принципу незалежності суддів, то як на загальні їх аспекти можна зазначити на такі з них. По-перше, всі ці гарантії мають дискретний характер, оскільки зумовлюються суддівським розсудом, який є визначальною категорією. По-друге, цими гарантіями забезпечується реалізація принципу незалежності суддів лише під час відправлення останніми правосуддя, тобто ці гарантії опосередковують наявність певних закріплених у законі повноважень суддів. За цією ознакою слід проводити відмежування даних гарантій від інших правових гарантій незалежності суддів, якими може забезпечуватися їх незалежність й поза процесом здійснення ними функцій по відправленню правосуддя. По-третє, механізм дії процесуальних гарантій, у свою чергу, окреслюється за допомогою певних меж суддівського розсуду.

На наш погляд, під суддівським розсудом слід розуміти особисте переконання судді щодо результатів судового розгляд з позиції верховенства права і справедливості в межах закону на основі аналізу доказів у справі і професійного тлумачення норм законодавства.

2.4. Гарантії особистої безпеки суддів та членів їх сімей

Відповідно до принципів, закладених у таких міжнародних нормативно-правових документах, як Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод. На VIII Конгресі

ООН із запобігання злочинності та поведження із правопорушниками, який відбувся в Гавані у 1990 р., було прийнято документ під назвою «Заходи по боротьбі з міжнародним тероризмом». У цьому акті містяться три окремих розділи, присвячені захисту учасників кримінального судочинства: розділ К «Захист суддів та працівників кримінального правосуддя», розділ L «Захист жертв» та розділ M «Захист свідків». Зокрема, стосовно забезпечення безпеки першої із цих категорій учасників процесу державам рекомендовалося розробити політику і вживати заходів, спрямованих на ефективний захист цих осіб, включаючи присяжних та адвокатів, які беруть участь у судових процесах, а так само здійснювати міждержавне співробітництво в реалізації таких заходів. Це обумовлено тим, як справедливо зазначається в юридичній літературі, суддівська професія традиційно вважається пов'язаною з небезпекою для життя [33, с. 46], особливо у країнах з нестабільною економікою і політичною ситуацією та низьким рівнем суспільної її правосвідомості, до яких відносити й Україну.

Приєднавшись до міжнародних угод у сфері захисту прав і свобод людини, у тому числі від злочинних проявів, Україна взяла на себе зобов'язання забезпечити будь-якій особі, права якої порушено, ефективний правовий захист. Висловлене набуває особливої актуальності, якщо йдеться про осіб, діяльність яких пов'язана зі здійсненням правосуддя.

У постанові «Про незалежність судової влади» № 8 від 13 червня 2007 р., Верховний Суд України, відзначив, що важливими гарантіями незалежності суддів є забезпечення їх особистої безпеки та їх державний захист. Забезпечення особистої безпеки суддів, а також їх сімей є однією з визначальних складових недоторканності суддів як такої.

Частиною 7 ст. 126 Конституції України передбачено, що особисту безпеку суддів та їх сімей забезпечує держава. Такий підхід уособлює окрему гарантію суддівської незалежності, пов'язану зі створенням безпечних умов для життя та діяльності суддів та членів їх сімей. Незалежність суддів не може вважатися забезпеченою за існування реальної загрози їх життю, здоров'ю або майну.

Визначається, що гарантування безпеки учасників судового процесу як здійснення правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, здоров'я, житла, майна, честі та гідності цих осіб від протиправних посягань з метою створення необхідних умов для належного здійснення правосуддя [25, с. 211]. Безпека суддів, займаючи одне з провідних місць у системі гарантій їх незалежності, є, таким чином, складовою безпеки інших учасників судового процесу, передусім кримінального. Як справедливо стверджується В. С. Зеленецьким та М. В. Куркіним, поняття «безпека суддів» повинна формулюватися з урахуванням ознаки небезпеки (загроза спричинення судді, членам його сім'ї або близьким для нього особам певної шкоди, можливість настання якої близька до здійснення, у зв'язку з чим вона сприймається зазначеними особами як дещо таке, що має відбутися, невмолимо насувається і тому є для них небезпечним) та відбивати сукупність обставин, що вірогідно підтверджують відсутність у цей момент життю та професійній діяльності судді реальної загрози спричинення йому особисто, охоронюваним об'єктам, цінностям або близькій йому особі тієї конкретної шкоди, настання якої раніш він побоювався [66, с. 23]. При цьому слід погодитися з висловлюванням М. І. Панова і В. П. Тихого, що домінуючою у системі безпеки повинна бути ідея всебічного гарантування безпечного існування людини, захисту його життя, здоров'я, честі та гідності, інших прав і свобод, що захищаються законом (особиста безпека). Ось чому, – зазначають вони, – держава повинна гарантувати такі умови життя, за яких неухильно дотримувалися б закони (принцип законності) і при цьому забезпечувалася б безпека не лише суспільства, але й його індивідів, щоб кожному з них гарантувалися б сприятливіші умови безпечного існування. Це методологічне зауваження, що відбиває сутність аксіологічного підходу до умов безпеки будь-якого індивіду в суспільстві, має безпосереднє відношення й до гарантій забезпечення особистої безпеки суддів як складової їх незалежності. При цьому від конкретних фактів, що вказують на наявність реальної загрози заподіяння будь-кому

шкоди, слід відрізнити фактори, які хоч і що створюють потенційну загрозу настання негативних наслідків для конкретної особи, але не можуть вважатися конкретними підставами для прийняття спеціально уповноваженим органом рішення про застосування заходів безпеки, хоча вони можуть спонукати суддю певною мірою скоригувати свою поведінку в межах певного оточення, щоб уникнути потенційної небезпеки [27].

Правові основи забезпечення безпеки суддів (поряд з іншими суб'єктами судового процесу) мають бути комплексними і складатися із системи законодавчих та інших видів нормативно-правових актів. Такий підхід до правової регламентації цих проблем зумовлений специфікою співвідношення загального і спеціального у нормативній регламентації: з одного боку – наявністю загальних положень забезпечення безпеки суб'єктів судового процесу, які регламентовані в законодавчому порядку, а з іншого – усіх спеціальних, у тому числі й конфіденційних питань, які регламентуються відомчими нормативними актами. У результаті 23 грудня 1993 р. Верховною Радою України вперше в Україні нашої країни було одночасно ухвалено два закони – «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» і «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». Їх сутність полягала у такому.

По-перше, судді, члени їх сімей та їх майно перебувають під особливим захистом держави. По-друге, вчинені у зв'язку зі службовою діяльністю судді посягання на його життя і здоров'я, знищення чи пошкодження його майна, погроза вбивством, насильством чи пошкодженням майна судді, образа чи наклеп на нього, а також посягання на життя і здоров'я близьких родичів судді (батьків, дружини, чоловіка, дітей), погроза їм вбивством, пошкодженням майна тягнуть за собою відповідальність згідно з законодавством. По-третє, суддя має право на забезпечення засобами захисту, які йому надаються Службою судової охорони. По-четверте, Служба судової охорони зобов'язана вжити необхідних заходів для забезпечення безпеки судді, членів його сім'ї, збереження їх майна, якщо від судді надійде відповідна заява.

Слід також підкреслити найтісніший зв'язок між безпекою суддів і забезпеченням надійної охорони будівель, в яких розташовані суди, де працюють не лише судді, але й працівники апарату судів і які відвідує велика кількість громадян як учасників судового процесу.

У чинному кримінальному кодексі України передбачено відповідальність за погрозу або насильство щодо судді або присяжного, умисне знищення або пошкодження їх майна, вбивство або замах на вбивство судді, присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя.

Стаття 185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає відповідальність за неповагу до суду, у тому числі за непідкорення учасників судового процесу розпорядженням головуєчого і порушення порядку в судовому засіданні.

Водночас слід сказати, що правовий захист безпеки суддів і членів їх сімей слід розглядати не лише у вузькому розумінні – як запобігання виникненню загроз життю, здоров'ю, знищенню майна, але й в широкому розумінні – як недопущення хуліганських витівок, несанкціонованих зібрань біля приміщень судів, а так само образи суддів. Дійсно, в сучасних умовах діяльність судів і суддів зі здійснення правосуддя істотно ускладнюється проведенням різного роду протестних акцій якраз біля приміщень судів, метою яких інколи є зрив судових засідань. Важко собі уявити більш відвертий і обурливий прояв тиску та суд і суддів, посягання на їх незалежність. Відтак слушною є думка Ю. Є. Полянського про доцільність доповнення чинного Кримінального кодексу України новою статтею, якою передбачалася б кримінальна відповідальність за образу судді у зв'язку з його діяльністю при здійсненні правосуддя [18, с. 73, 74].

Висновки до розділу 2

Проблематика гарантій незалежності суддів має діалектичні зв'язки з фундаментальною проблематикою забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини й громадянина. Водночас проблематика гарантій незалежності суддів вирізняється й своєю власною специфікою, чим і зумовлюється необхідність

окремого самостійного дослідження гарантійного механізму реалізації соціального призначення суддів.

Гарантії реалізації принципу незалежності суддів – самостійна категорія, яка не може бути ототожнена ані з принципом незалежності суддів, ані з судовими процедурами, які покликані підкріпити ефективне функціонування самої гарантії реалізації цього принципу. У зв'язку із цим цілком виправданою є система логічно послідовних категорій: принцип → гарантії → процедури. Таким чином, реалізація зазначеного принципу має забезпечуватися гарантіями, а гарантії – належними процедурами

Під гарантіями незалежності суддів слід розуміти передбачені Конституцією України, Законом України «Про судоустрій і статус суддів» та іншими нормативно-правовими актами засоби мінімізації та усунення протиправних впливів на суддю у межах і поза межами відправлення ним правосуддя, спрямовані на забезпечення постановлення законного й обґрунтованого рішення відповідно до процесуальних норм, а також на забезпечення їх особистої безпеки й безпеки членів їх сімей поза часом виконання суддями професійних функцій по відправленню правосуддя.

Гарантії незалежності суддів діалектично взаємопов'язані і доповнюють одна одну. Зазначені гарантії поділяються на: загальні ідеологічні, політичні, економічні тощо, та спеціальні, або юридичні. Останні, у свою чергу, поділяються на особисті професійні, соціально-економічні, процесуальні а також гарантії безпеки і їх близьких від злочинних посягань. Поряд з юридичними важливу роль відіграють гарантії морально-етичного характеру.

Існує нерозривний зв'язок між фінансовим і матеріальним забезпеченням державою потреб судової системи і нормальними умовами здійснення судочинства, належним рівним соціально-економічних гарантій незалежності суддів. Вітчизняний та іноземний досвід вказує на те, що у разі незадовільного грошового утримання суддів з'являються значні ризики проявів корупції у суддівському корпусі, що є неприпустимим у правовій державі.

Незалежність судової гілки влади в цілому може гарантуватися лише за умови, що законодавча й виконавча гілки влади не будуть нормативними актами, у тому числі й законами, звужувати чи зменшувати встановлені у Конституції і законах соціально-економічні гарантії незалежності суддів. Для цього потрібна наявність політичної волі з боку відповідних державних структур.

Для вирішення проблеми забезпечення суддів житлом існує потреба у наданні пільгових кредитів на будівництво або придбання квартир за рахунок державного бюджету, а також щорічного виділення пільгових путівок на санаторно-курортне лікування.

Під процесуальними гарантіями забезпечення реалізації принципу незалежності суддів слід розуміти систему нормативно визначених умов і засобів, що забезпечують можливість безперешкодного виконання суддею своїх повноважень у процесі відправлення правосуддя на основі закону і внутрішнього переконання.

ВИСНОВКИ

Наукові дослідження проблем незалежності суддів і гарантія їх забезпечення в сучасній Україні тісно пов'язані з процесами реформування судоустрою, судочинства і статусу суддів. з використанням досягнень передової політико-правової думки, правових традицій демократичних країн, рекомендацій структур Ради Європи і Європейського Союзу, розвитком міжнародних наукових зв'язків за допомогою зарубіжних неурядових організацій. Це сприяє підвищенню довіри до вітчизняної судової системи та входженню України до європейського правового простору.

Незалежність судді являє собою основний елемент його правового статусу, право і обов'язок вільно, неупереджено і справедливо розглядати справи за своїм внутрішнім переконанням без будь-якого неправомірного впливу і забезпечення цього права для ефективного захисту прав людини та інтересів держави.

Незалежність суддів проявляється лише у зв'язку з їх професійною діяльністю, не є абсолютною, будучи обмеженою нормами закону, вона є необхідною умовою суддівської неупередженості.

Аналіз стану незалежності суддів перебуває у тісному взаємозв'язку з авторитетом судової влади. У свою чергу, цей авторитет значною мірою обумовлений досконалістю законодавчих норм щодо формування суддівського корпусу та їх застосування на практиці, підвищення вимогливості до суддів за незалежне і сумлінне виконання ними професійних обов'язків. У результаті встановлюється певний рівень довіри до судової системи в цілому і до окремих представників судової влади.

У результаті судової реформи позитивно вплинули на забезпечення незалежності суддів удосконалення законодавства про судоустрій і статус суддів і практика його застосування. Збільшується кількість звернень до суду громадян і юридичних осіб. Водночас негативно впливає на ці процеси нестабільність, суперечливість і фрагментарність законодавства, обмеженість компе-

тенції органів суддівського самоврядування, недостатня визначеність норм суддівської етики.

Дослідження громадської думки щодо рівня незалежності суддів у сучасних умовах є недостатньо вмотивованою через різний ступінь обізнаності громадян із діяльністю суддів або суб'єктивне сприйняття результатів цієї діяльності. Доцільно розширити сферу соціологічних досліджень серед осіб, які мають власний життєвий досвід спілкування з представниками судової влади.

Забезпечення незалежності суддів в Україні значною мірою залежить від впровадження норм міжнародного права, які визнані обов'язковими для Української держави, а також рекомендаційних документів міжнародних і європейських структур. Це, передусім, стосується загального розуміння суті принципу незалежності суддів й удосконалення гарантій їх забезпечення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афанасьєв В. В. Окремі проблеми суддівського самоврядування в аспекті реалізації конституційного потенціалу незалежності судової влади / В. В. Афанасьєв // Конституційні аспекти судової реформи : матеріали наук.-практ. конф., 26–27 черв. 2015 р. – Х. : Право, 2015. – С. 117–120.
2. Балаклицький І. Щоб суддя не став заручником / І. Балаклицький // Юрид. вісник України. – 2008. – № 33 (682). – 16–22 серп. 2008 р. – С. 5.
3. Бангалорські принципи поведінки суддів : схвал. резолюцією 2006/23 Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 р. // Міжнародні стандарти незалежності суддів : зб. документів / уклад. Міжнародний фонд «Центр суддівських студій» за сприяння Швейцарської агенції з розвитку та співробітництва в рамках проекту «Підтримка судової реформи в Україні. Сприяння зміцненню незалежності суддів» – К. : Поліграф – Експрес, 2008. – С. 28–34.
4. Білова О. В. Конституційний статус органів суддівського самоврядування як важлива гарантія забезпечення незалежності суддів / О. В. Білова // Конституційні аспекти судової реформи : матеріали наук.-практ. конф., 26–27 черв. 2015 р. – Х. : Право, 2015. – С. 131-133.
5. Білова О. В. Сутність суддівського самоврядування в Україні / О. В. Білова // Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2012. – Вип. 88. – С. 176–181.
6. Бойко В. Проблеми правосуддя в Україні і шляхи їх вирішення / В. Бойко // Право України. – 2014. – № 3. – С. 3–7.
7. Бородин М. Д. Роль і значення органів суддівського самоврядування в установленні незалежної судової влади в Україні / М. Бородин, Д. Луспенник // Право України. – 2014. – № 3. – С. 19–22.
8. Бортун М. Прокуратура в системі поділу державної влади / М. Бортун // Віче. – 2008. – № 9/10. – С. 43–45.

9. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія. – Х. : Право, 2010. – 464 с.
10. Висновок № 1 (2001) Консультативної Ради європейських суддів для Комітету Міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів // Міжнародні стандарти незалежності суддів : зб. документів / укл. Міжнародний фонд «Центр суддівських студій» за сприяння Швейцарської агенції з розвитку та співробітництва в рамках проекту «Підтримка судової реформи в Україні. Сприяння зміцненню незалежності суддів» – К. : Поліграф – Експрес, 2008. – С. 107–125.
11. Висновок № 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи: ухвалений Парламентською Асамблеєю Ради Європи 26 вересня 1995 р. // Права людини в Україні : Інформ.-аналіт. бюл. Укр.-америк. бюро захисту прав людини.– К., 1998. – Вип. 21. – С. 182–186.
12. Вінокурова Л.В. Дотримання стандартів суддівської незалежності та відповідальності суддів // Вісник Вищої ради юстиції. – 2013. – № 1. – С. 67–78.
13. Галайденко Т. В. Актуальні проблеми забезпечення незалежності судової влади України / Т. В. Галайденко // Вісник Вищої Ради юстиції. – 2010. – № 1. – С. 42–48.
14. Галайденко Т. В. Правові основи забезпечення безпеки суддів / Т. В. Галайденко // Вісник Вищої ради юстиції. – 2016. – № 1 (5). – С. 93–108.
15. Галайденко Т. В. Проблеми забезпечення фінансової незалежності судової гілки влади / Т. В. Галайденко // Вісник Вищої ради юстиції. – 2015. – № 2. – С. 38–43.
16. Городовенко В. В. Міжнародні стандарти незалежності суддів / В.В. Городовенко // Вісник Всеукраїнської незалежної асоціації суддів. – 2015. – № 2. – С. 15–17.

17. Городовенко, В. В. Проблеми незалежності судової влади : автореф. на здобуття наук. ступення дис. канд. юрид. наук / В. В. Городовенко ; Нац. юрид. акад. України. – Х., 2013. – 17 с.
18. Гриценко М. Роль глави держави в забезпеченні незалежності суддів: проблеми теорії і практики / М. Гриценко // Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів : матеріали міжнар. наук.-практ. семінару 30–31 берез. 2015 р., м. Харків / редкол. В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. – Х.; К. : ЦНТ «Гопак», 2015. – С. 110–115.
19. Долежан В.В. Проблеми участі прокурора у кримінальному судочинстві в аспекті судової реформи / В. В. Долежан // Право України. – 2015. – № 5. – С. 48–54.
20. Желік Б.Є. Належне матеріальне та соціальне забезпечення суддів як гарантія їх незалежності і недоторканності в контексті аналізу Закону України «Про судоустрій і статус суддів» / Б.Є. Желік // Вісник Вищої ради юстиції. – 2016. – № 4. – С. 98–104.
21. Загальна (Універсальна) хартія судді : ухвал. Центральною Радою Міжнародної суддів 17 листопада 1999 р. // Міжнародні стандарти незалежності суддів : зб. документів / укл. Міжнародний фонд «Центр суддівських студій» за сприяння Швейцарської агенції з розвитку та співробітництва в рамках проекту «Підтримка судової реформи в Україні. Сприяння зміцненню незалежності суддів» – К. : Поліграф – Експрес, 2008. – С. 35–38.
22. Загальна декларація прав людини // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.
23. Какауліна Л.М. Про пріоритетні питання реформування судової системи України / Л.М. Какауліна // Питання удосконалення судової влади України: матеріали наук.-практ. конф. / ред. кол.: Ю.В. Баулін (голов. ред.) та ін. – Х. : Кроссруд, 2012. – С. 48–19.
24. Карпечкін П. Ф. Правові та етичні гарантії забезпечення незалежності суддів судів загальної юрисдикції в Україні / П. Ф. Карпечкін // Етичні та

- правові проблеми забезпечення незалежності суддів : матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, 30–31 берез. 2015 р., м. Харків / редкол. В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. – Х. ; К. : ЦНТ «Гопак», 2015. – С. 88–97.
25. Карпов Н. С. Державний захист та забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у судочинстві, за законодавством України / Н. С. Карпов, О. І. Габро // Боротьба з орг. злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2007. – № 17. – С. 254–267.
26. Кодекс професійної етики суддів, затверджений V з'їздом суддів України 24 жовтня 2002 р. за заг. ред. В.Т. Маляренка. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 464 с.
27. Козюбра М.І. Наявні гарантії незалежності суддів не забезпечують незалежної судової влади в Україні // Юридичний журнал [Електронний ресурс]. – 2015. – № 5. – Режим доступу: // <http://www.justinian.com.ua/magazine.php?id=127>. – Заголовок з екрана.
28. Константи́й О. В. / О.В. Константи́й Щодо проблеми реалізації принципу верховенства права у сфері діяльності судової влади в Україні / О.В. Константи́й // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 8(108). – С. 41–44.
29. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : схвал. Указом Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006 // Уряд. кур'єр. – 2006. – № 95. – 24 трав.
30. Косарев В. І. Суддівське самоврядування: становлення і перспективи / В. І. Косарев // Вісн. Верхов. Суду України. – 2014. – № 6 (46). – С. 46–48.
31. Кривенко В. В. Суддівське самоврядування як елемент управління судовою системою України / В.В. Кривенко // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 4. – С. 2–6.
32. Кройтор В. А. Незалежність судді та їх підкорення лише законові як принцип цивільного судочинства / В. А. Кройтор // Приватне право і підприємництво : зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 8. – С. 73–77.

33. Куцин М. М. Реалізація принципу незалежності та недоторканості суддів / М. М. Куцин // Питання удосконалення судової системи України : матеріали наук.-практ. конференції / ред. кол.: Ю. В. Баулін (голов. ред.) та ін. – Х. : Кроссруд, 2007. – С. 93–96.
34. Ларін М. Фінансова незалежність суддів у ФРН / М. Ларін // Юридичний вісник України. – 2012. – № 8 (504). – С. 11.
35. Луспеник Д. Д. Суддівська помилка при розгляді справи Закон і бізнес / Д. Д. Луспеник. – 2013. – № 47-48. – 29 листоп.
36. Мариненко О. Венеціанська комісія: реформа не відповідає європейським стандартам / О. Мариненко // Дзеркало тижня. – 2010. – № 14.
37. Маркель Е. Суддівська незалежність (міжнародні стандарти) / Е. Маркель // Європейський досвід суддівського самоврядування / Укр.-швейцар. проект «Підтримка реформування юстиції в Україні» 26–27 вересня 2012 р. – О. : Центр суддівських студій, 2012. – С. 4–12.
38. Марочкін І. Є. Гарантії незалежності судової влади / І. Є. Марочкін // Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів: матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, 30–31 берез. 2005 р., м. Харків / редкол. В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. – Х. ; К. : ЦНТ «Гопак», 2006. – С. 30–34.
39. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : ратифіков. Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовтня 1973 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_043. – Заголовок з екрана.
40. Мірошніченко Т. М. Принципи діяльності суду в судових стадіях кримінального процесу / Т. М. Мірошніченко // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : матеріали наук.-практ. конф., 18-19 квітня 2012 р., м. Харків / редкол.: В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. – К. ; Х. : Юрінком Інтер, 2012. – С. 236–239.

41. Моніторинг незалежності суддів в Україні / за заг. ред. А. Алексєєва, Центр суддівських студій, Рада суддів України, Асоціація суддів України. – К. : Поліграф-Експрес, 2009. – 120 с.
42. Моніторинг незалежності суддів в Україні / за заг. ред. А. Алексєєва. Центр суддівських студій, Всеукр. незалежна суддівська асоціація. – К. : Поліграф-Експрес, 2007. – 96 с.
43. Моніторинг незалежності суддів в Україні. 2008 рік / за заг. ред. А. Алексєєва, Центр суддівських студій. – К. : Поліграф-Експрес, 2008. – 104 с.
44. Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя 1983 р. // Міжнародні стандарти незалежності суддів : зб. документів / укл. Міжнародний фонд «Центр суддівських студій» за сприяння Швейцарської агенції з розвитку та співробітництва в рамках проекту «Підтримка судової реформи в Україні. Сприяння зміцненню незалежності суддів» – К. : Поліграф – Експрес, 2008. – С. 22–27.
45. Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз : монографія / Л. М. Москвич. – Х. : Вид-во «Фінн», 2011. – 384 с.
46. Москвич Л. М. Конституційні засади незалежності суддів / Л. М. Москвич // Конституційні аспекти судової реформи : матеріали наук.-практ. конф., 26–27 черв. 2008 р. – Х. : Право, 2008. – С. 105–108.
47. Москвич Л. М. Незалежність суддів: соціальний та правовий аспект / Л. М. Москвич // Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів : матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, 30–31 берез. 2005 р., м. Харків / редкол. В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. – Х. : К. : ЦНТ «Гопак», 2006. – С. 142–147.
48. Назаров І. В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння : монографія / І. В. Назаров. – Х. : ФІНН, 2011. – 432 с.
49. Некрасов, В. Американці поставили Україні негативний індекс, або негаразди судової системи – біда всієї держави / В. Некрасов // Закон і бізнес. – 2006. – № 24. – С. 25.

50. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : монографія / О.М. Овчаренко – Х. : Право, 2008. – 304 с.
51. Основні принципи незалежності судових органів: схвал. резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 р. // Міжнародні стандарти незалежності суддів : зб. док. / укл. Міжнародний фонд «Центр суддівських студій» за сприяння Швейцарської агенції з розвитку та співробітництва в рамках проекту «Підтримка судової реформи в Україні. Сприяння зміцненню незалежності суддів» – К. : Поліграф – Експрес, 2008. – С. 13–18.
52. Папіюк В. П. Застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод / В. П. Папіюк. – К. : Фенікс, 2014. – 264 с.
53. Петрова Н. І. Міжнародні стандарти незалежності судової влади // Конституційні аспекти судової реформи : матеріали наук.-практ. конф., 26–27 черв. 2008 р. / Н.І. Петрова – Х. : Право, 2008. – С. 92–99.
54. Положення про Раду суддів адміністративних судів України [Електронний ресурс] : затв. Конференцією суддів адміністративних судів України 15 вересня 2010 р. // http://www.vasu.gov.ua/ua/judicial_council.html?_m=publications&_t=rec&id=1605. – Заголовок з екрана.
55. Полянський Ю.Є. Актуальні проблеми зміцнення незалежності і підвищення авторитету суддів / Ю.Є. Полянський // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2011. – № 2. – С. 73. – С. 72–75.
56. Пояснювальна записка до Європейської хартії про закон «Про статус суддів» (Модельний кодекс) // Міжнародні стандарти незалежності суддів : зб. док. / укл. Міжнародний фонд «Центр суддівських студій» за сприяння Швейцарської агенції з розвитку та співробітництва в рамках проекту «Підтримка судової реформи в Україні. Сприяння зміцненню незалежності суддів» – К. : Поліграф – Експрес, 2008. – С. 96–106.
57. Прилуцький С.В. Незалежність суддів / С. В. Прилуцький // Юридична енциклопедія. – К. : Укр. енцикл., 2012. – Т. 4. – С. 130.

58. Прилуцький С. В. Формування суддівського корпусу / С. В. Прилуцький // Питання удосконалення судової влади України: матеріали наук.-практ. конф. / ред. кол.: Ю.В. Баулін (голов. ред.) та ін. – Х. : Кроссруд, 2007. – С. 90–91.
59. Притика Д. Деякі аспекти організації діяльності та структури судової системи США / Д. Притика // Зб. рішень та арбітражної практики Вищого арбітражного Суду України. – 1995. – № 1. – С. 162–164.
60. Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.
61. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України № 3781-ХІІ від 23 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 50.
62. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб : Закон України від 4 березня 1998 р. № 160/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 35. – Ст. 236.
63. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23 грудня 1993р. № 3782-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 51.
64. Про застосування законодавства, що передбачає державний захист суддів, працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у судочинстві // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах (1973–2014) : офіц. вид. / за заг. ред. В. Т. Маляренка. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2014. – С. 26-29.
65. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 р. № 580-ХІІІ // Відомості Верховної Ради . – 2015. – № 40-41. – Ст. 379.
66. Про незалежність судової влади : постанова Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 р. № 8 // Вісник господарського судочинства. – 2007. – № 4. – С. 6–11.

67. Про незалежність, дієвість та роль суддів : Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R (94) 12 від 13 жовтня 1994 р. // Вісник Верховного Суду України. – 1997. – № 4 (6). – С. 10–11.
68. Про роль прокуратури в системі кримінального судочинства : Рекомендація Р (2000) 19 Парламентської Асамблеї Ради Європи від 6 жовтня 2000 р. // Вісник прокуратури. – 2001. – № 2. – С. 70–78.
69. Про стан виконання в державі Конституції та законів України щодо забезпечення самостійності судів та незалежності суддів : рішення VIII позачергового з'їзду суддів України «Про стан виконання в державі Конституції та законів України щодо забезпечення самостійності судів та незалежності суддів» від 26 червня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.court.gov.ua/969076/45657895564346657>. – Заголовок з екрана.
70. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016р. № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 31 – Ст. 545.
71. Рекомендація № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів» : ухвал. Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів 13.10.94 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_323. – Заголовок з екрана.
72. Рекомендації щодо ефективного впровадження Основних принципів незалежності судових органів: прийняті резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 1989/60 та схвалені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 44/162 від 15 грудня 1989 р. // Міжнародні стандарти незалежності суддів : зб. документів / укл. Міжнародний фонд «Центр суддівських студій» за сприяння Швейцарської агенції з розвитку та співробітництва в рамках проекту «Підтримка судової реформи в Україні. Сприяння зміцненню незалежності суддів» – К. : Поліграф – Експрес, 2008. – С. 19–21.

73. Савенко М. Д. Незалежність суддів та її правове забезпечення / М. Д. Савенко // Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів: матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, 30-31 берез. 2005 р., м. Харків / редкол. В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. – Х. ; К. : ЦНТ «Гопак», 2006. – С. 98–110.
74. Савенко М. Конституційний Суд і Омбудсмен у державному механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина / М. Савенко // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – № 1. – С. 68–83.
75. Ставнійчук М. За реальну судову реформу / М. Ставнійчук // Дзеркало тижня. – 2010. – 16 квіт. – С. 4.
76. Статус суддів: навч.-практ. посіб. / за ред. І. Є. Марочкина. – Х. : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006. – 584 с.
77. Фоміна К. Незалежність суддів: сучасний стан та тенденції / К. Фоміна // Правовий тиждень: щотижнева ін форм.-прав. газ. – 2012. – № 50 (123). – 9 груд.
78. Фулей Т. І. Конституційні принципи правосуддя (за рекомендаціями робочої групи комітету з судової реформи Національної комісії із зміцнення демократії та утвердження верховенства права) / Т. І. Фулей // Конституційні аспекти судової реформи : матеріали наук.-практ. конф., 26–27 черв. 2008 р. – Х. : Право, 2008. – С. 109–117.
79. Хіміч В. М. Незалежність суддів та організаційні засади забезпечення їх діяльності / В. М. Хіміч // Судова апеляція. – 2009. – № 1(14). – С. 118–123.
80. Шкурат А. М. Конституційне закріплення принципу незалежності суддів в Україні / А. М. Шкурат // Держава і право : зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2007. – Вип. 37. – С. 226–229.